TAUSHET ER IKKE GULL

Åpenhet omkring selvmord ovenfor barn

En kvalitativ studie av holdninger
blant gravferdskonsulenter

FORORD

”Men jeg har ikke to pappa’er” sa en liten gutt til meg en gang. Han har ”en pappa i himmelen” og en annen pappa som han forholder seg til i hverdagen. Men at det ikke *egentlig* går an å ha to pappa’er, *det* visste han. Det var sikkert ikke så greit å vite hvordan ting hang sammen heller siden det aldri ble snakket om. Og da helsesøster rådet mor til å se ting an, kom det aldri en passende anledning til å introdusere historien om at faren valgte å ta sitt eget liv.

Så traff jeg ei som er gift med en gravferdskonsulent, som kunne fortelle meg at mannen hennes innimellom hadde saker hvor pårørende ba om flere samtaler. Saker som gjerne er litt utenom det vanlige, hvor pårørende knytter seg til gravferdskonsulenten som et medmenneske. Hvor terskelen for å oppsøke psykolog eller andre fagpersoner føles for stor, og hvor tanken på å skulle snakke med enda en ny, ukjent person føles fjern. Man har jo allerede åpnet seg for gravferdskonsulenten som kom inn og hadde samtaler like etter dødsfallet. Hvilke råd gies så til de pårørende når gravferdskonsulentene står ovenfor de sakene som er litt utenom det vanlige, som selvmordssakene? Åpenhet om døden ovenfor barn er tilnærmet en selvfølge –jeg husker selv boka ”Farvel Rune” som jeg fikk som seksåring for tjue år siden. Åpenhet om selvmordsdøden ovenfor barn er derimot ikke like selvfølgelig, og målet med denne undersøkelsen var å finne ut av gravferdskonsulenters holdning til nettopp dette. Samtidig var håpet at de også kunne lære noe av meg.

Jeg vil rette en stor takk til begravelsesbyråene i Trondheim som velvillig stilte opp i denne undersøkelsen. Ved hvert kontor ble jeg møtt med en utrolig åpenhet og imøtekommenhet, noe som jeg tror karakteriserer disse menneskene i sitt daglige virke. Jeg vil også takke Linda Karin Wiik og Henriette Kaasa som transkriberte intervjuene da jeg selv slet med senebetennelse (såkalt ”musearm”). Jeg satte stor pris på entusiasmen dere viste på tross av at oppgaven var å transkribere. Til slutt vil jeg også få takke min veileder, Birthe Loa Knizek, som kom med mange nyttige innspill -spesielt på ting som virket åpenbart for meg, men som kanskje ikke er det for de som skal lese denne studien.

INNHOLDSFORTEGNELSE

1 SAMMENDRAG

Denne studien undersøkte gjennom semi-strukturerte intervju og kvalitativ analyse åtte gravferdskonsulenters holdninger til åpenhet omkring selvmord ovenfor barn. Disse ble valgt ut utifra begravelsesbyrå og alder. Majoriteten av gravferdskonsulentene, hele sju av åtte, stilte seg positive til å være åpne om dødsårsaken ovenfor etterlatte barn. Åpenhet kan derimot defineres på flere måter, og kun to av informantene mente en ærlig kommunikasjon fra begynnelsen var passende fordi barn fortjener å få vite sannheten. En informant ville vært åpen fra begynnelsen av, fordi barn vil merke at noe ikke stemmer om man ikke forteller sannheten. Tre mente det burde tilpasses barnets alder, men på oppfølgingsspørsmål hadde ingen av disse en klar formening om når barn er gamle nok til å få vite sannheten. En informant ville brukt ”sykdomsmodellen” og forklart at vedkommende var syk da det skjedde (dette er jo også en forklaring mange voksne støtter seg til), og det var noe usikkert om han ville skjult dødsårsaken. En informant ville latt være å fortelle sannheten om det var mulig for de voksne å holde det skjult.

Det var tydelig at åpenhet omkring selvmord ovenfor barn var et vanskelig tema, da informantene tok lengre betenkningstid ved spørsmål omkring dette temaet, og oppfølgingsspørsmål var nødvendig for å få svar i enkelte av intervjuene. Det var imidlertid en tydelig forskjell i betenkningstid hos de to informantene som mente at barn fortjener å få vite sannheten; de virket mindre nølende og sikre på at sannheten var den rette vei å gå. Disse to informantene var begge i den yngre halvdelen av utvalget.

2 ABSTRACT

Silence is not golden – Openness about suicide towards children
A qualitative research study investigating attitudes amongst funeral agents

Funeral agents are often the first professional persons to meet a bereaved family, and hence their initial part in the grieving process can be crucial. This study investigates funeral agents attitudes regarding openness about suicide towards children. Eight funeral agents from four funeral agencies in Trondheim, Norway, selected to represent a wide age distribution, participated in focused (semi-structured) interviews. The majority of the agents, seven out of eight, were positive towards openness about cause of death. However, openness can be defined in different ways: only two of the agents meant honest communication from the time of death was appropritate because children deserve to know the truth. One agent meant the child would sense the secrecy, and hence you should tell the truth, and one agent meant you should say that the deceased died due to illness. Three agents meant you should wait until the child grows older, and one agent would hide the truth if possible. During the interviews, it became obvious that it was difficult to take a stand in this matter, as the funeral agents hesitated and needed time to reply. The two agents who meant honesty was appropriate did not hesitate as much as the others, and these were both in the younger half of the group. Another finding was that funeral agents perceived suicide bereaved adults to be more in need of them functioning therapeutically compared to other groups of bereaved, which indicates that suicide bereaved adults perhaps more often seek out informal support.

Key words: suicide, children, funeral agent, mortuary service, attitude, openness

3 INNLEDNING

Møtet med døden sies å skal være en naturlig del av livet. Våre reaksjoner er noe vi må leve med, men når man står midt i det kan det være lite som føles naturlig. Å føle behov for samtaler med helsepersonell eller prest for å takle slike ”naturlige” reaksjoner kan oppleves som et tabu for enkelte sørgende, da det også kan forventes at man skal åpne seg for disse personene som er spesielt trent i å føre samtaler med mennesker i sorg. Gravferdskonsulenter møter pårørende tidlig i sorgprosessen, og spesielt ved selvmord er situasjonen sannsynligvis ekstra tyngende og forvirrende for de nærmeste etterlatte.
De første samtalene og avgjørelsene om praktiske omstendigheter etter et selvmord kan påvirke hvorvidt det vil være tausheten eller åpenheten som vil prege kommunikasjonen i ettertid. Slik kan gravferdskonsulenter få stor betydning for etterlattes videre sorgprosess, og de kan ofte havne i en rolle hvor de skal fungere både som samtalepartner og rådgiver i sorgen, i tillegg til å planlegge det praktiske rundt dødsfallet. I Norge er det ingen offisiell utdannelse for de som velger dette yrket, så hvilke råd de gir bygger som oftest på intern opplæring og erfaring, personlig væremåte og holdninger, og i tillegg har enkelte har tatt kurs gjennom Begravelsesbyråenes Forum (BFN).

Åpenhet omkring selvmord er i dag en selvfølgelighet for ulike yrkesgrupper som er involvert når krisene rammer. Men hva innebærer så åpenhet omkring selvmord: er det vanlig å skrive noe ledende i dødsannonsen? Hvordan skal man greie å møte andres kondolanse? Hva skal man si til andre, når man selv ikke vet helt hvorfor? Og hva skal man si til de små, de som skulle fått en trygg og forutsigbar oppvekst, hvor døden er noe ufrivillig som skjer når mennesker blir utsatt for ulykker eller blir gamle? Hvordan forklarer man til et barn at noen velger å dø?

Det er vanskelig å se at barn har det vondt -og derfor vil vi så gjerne skjerme dem. Tidligere ble det antatt at barn ikke ble særlig påvirket av traumatiske hendelser, og at om man bare lot være å snakke om ting, så ville barna med tiden glemme. Denne holdningen om at ”Hvis det ikke snakkes om, så glemmes det nok” er en vanlig måte å takle vanskelige minner på også for voksne, som velger å avlede seg selv for å unngå tristhet

og negative tanker. Men barn gies ofte ikke dette valget, og blir i stedet stående i uvisshet. De mangler erfaring med døden og har ikke utviklet de samme evnene som voksne til å bearbeide vanskelige opplevelser. Derimot har barn en annen, svært godt utviklet evne: fantasien. Barn som ikke får vite, eller som får utilstrekkelig informasjon, kan i stedet skape sine egne svar, og da kan fantasiverdenen gå fra å være en positiv, utviklende ressurs til å bli en sårbarhet i barnets utvikling. De har ingen forståelse for at visse emner kan være tabubelagte eller for vanskelige å prate om for de voksne. Det omnipotente barnet kan gi seg selv skylden for det som har hendt, eller sette spørsmålstegn ved avdødes og egen betydning om voksne oppfører seg som om den avdøde aldri har eksistert: ”Hvorfor gråter de ikke, var de ikke glade i pappa? Kommer de ikke til å gråte om jeg dør heller?”.

Det er umulig å *ikke* kommunisere, -i det nonverbale ligger også et budskap, og barn vil skape mening ut av den informasjonen som er tilgjengelig. Nettopp på grunn av den magiske forestillingsevnen blir konkret informasjon viktig: åpen og ærlig kommunikasjon vil gi barn trygghet og skåne dem mer enn fortielse og fordreide historier. *”Vi må si sannheten”* skriver Magne Raundalen, psykolog ved Senter for Krisepsykologi i Bergen, i sin artikkel ”Hva skal man si til barn om selvmord?” (Raundalen 2000).

Gjennom litteratursøk i forskjellig databaser (Bibsys, MedlinePlus, PubMed, PsycInfo, Blackwell Synergy), og i tillegg kontakt med Atle Dyregrov ved Senter for Krisepsykologi i Bergen pr. e-mail, ble det funnet at det eksisterer ikke forskning på gravferdskonsulenter og åpenhet omkring selvmord. Det finnes generelt meget få artikler som omhandler begravelsesbyrå og gravferdskonsulenter, og kun en av relevans til dette studiet ble funnet (Lensing 2001). I senere samtale med Atle Dyregrov kunne han fortelle at mange begravelsesbyrå har kontaktet ham ved Senter for Krisepsykologi med forespørsel om lov til å benytte materiale fra senteret for å dele ut til pårørende. Dette gjaldt spesielt heftet ”Små barns sorg – informasjon og veiledning til foreldre”, som også kort omtaler åpenhet omkring selvmord ovenfor barn (heftet kan lastes ned på Barne- og likestillingsdepartementets internettsider; www.regjeringen.no). Dyregrovs generelle

inntrykk var også at åpenhet om døden ovenfor barn og inkludering av barn i sorgritualer var tema gravferdskonsulenter er meget opptatt av.

I denne studien, hvor åtte gravferdskonsulenter deltok, bekreftes Dyregrovs inntrykk; alle hadde utfyllende svar å komme med da barn som etterlatte ble diskutert under intervjuene. Selv opplevde jeg at alle viste en form for glede og engasjement da de snakket om barn som etterlatte, og alle understreket barns behov for å få lov til å delta i sorg og ritualer. Men i denne studien settes det fokus på noe mer tabubelagt enn barns deltagelse ved dødsfall; jeg ville gjerne finne ut av om disse gravferdskonsulentene følger opp råd om åpenhet også ved selvmordsdødsfall. Gjennom først å spørre om åpenhet omkring selvmord, dernest omkring åpenhet om døden ovenfor barn og til slutt omkring åpenhet om selvmord ovenfor barn, søkte jeg en naturlig oppbygning i intervjuet, hvor det ble mulig å se på svarene i den siste delen av intervjuet reflekterte svarene gitt tidlig i intervjuet.

Før intervjuene ble foretatt tenkte jeg igjennom hvordan jeg kunne komme til å tilføre informantene kunnskap og skape undring hos den enkelte rundt dette temaet. Flere spurte også underveis eller umiddelbart etter intervjuene om hva jeg som psykologstudent mente var passende i situasjoner hvor barn er etterlatte etter selvmord. Fremfor å samtale med hver enkelt om forskning gjort på dette området, fikk hver enkelt et eksemplar av Magne Raundalens artikkel ”Hva skal vi si til barn om selvmord?” (Raundalen 2000), som er en meget lettfattelig tekst med klare råd og interessante refleksjoner, uten henvisninger til forskningslitteratur. Hvert begravelsesbyrå vil også motta et eksemplar av denne oppgaven, hvor de vil få mer kunnskap om teori og forskning i tillegg til selve intervjumaterialet. Slik sett har jeg et lite mål -eller det beskrives nok bedre som et lite håp, om at gjennom å spre kunnskap kan forhåpentligvis etterlatte barns fremtid bedres. Om så et barn, kun *ett*, får en bedre oppfølging som følge av denne studien -da er målet oppnådd.

”Jeg kan ikke bidra med hvordan barn reagerer når en forelder begår selvmord.
For alt jeg fikk vite var at min mor var død. Så alt jeg kan fortelle om,
er en 10-årig pike som mister sin mor, også snakkes det ikke mer om det.
Hun etterlates i ensomhet, uten støtte og omsorg fra omgivelsene,
i en familie som er sønderknust og aldri blir seg selv igjen.
Det snakkes aldri om det forferdelige som har skjedd, og piken gjemmer sin sorg.
Alt er som før, bortsett fra at mor ikke er her.
Men sorgen fant en annen vei og etset seg inn i pikens lille sjel
i form av manglende selvverd og manglende tro på noe eller noen som helst”

(Anneberg 2002, s.44)

4 TEORETISK RAMME

Denne studien ser på en spesifikk yrkesgruppes holdninger til åpenhet omkring selvmord ovenfor barn. For å sette studien inn i et teoretisk rammeverk, vil jeg her presentere litteratur og forskning som omhandler barns erfaring med døden og selvmord, og videre legge frem forskning som har tatt for seg barn i sorg og hva som er hensiktsmessig for å hjelpe dem i sorgprosessen.

4.1 SAMFUNNSUTVIKLING OG ERFARING MED DØDEN

Døden er en naturlig del av livet, men den dagligdagse erfaringen med alvorlig sykdom og død har avtatt med industrialiseringen av samfunnet. Gjennomsnittsalderen har økt kraftig, og i tillegg blir eldre mennesker nå institusjonaliserte. Tidligere levde alle i familien sine dager i storfamilien, og slik ble alvorlig sykdom og død mer erfaringsnært. Dette gjelder spesielt for barn; i storfamilien hadde også de omsorgsoppgaver, hvilket kunne inkludere stell av døde mennesker (Johannson & Larsson 1977). Fordi om mediene bringer oss fakta om sykdom, død og sorg, får barn færre nære erfaringer med livets gang enn tidligere, og sånn sett kan det å forholde seg til døden bli en større utfordring for barna som vokser opp i dagens samfunn.

I tider hvor normer og tradisjoner endrer seg kan det være vanskelig å vite hva som er det mest hensiktsmessige. Familieterapeuten Evan Imber-Black beskriver det på denne måten: *"We live in a culture whose messages about secrecy are truly confounding. If cultural norms once made shameful secrets out of too many events in human life, we are now struggling with the reverse: the assumption that telling secrets--no matter how, when, or to whom--is morally superior to keeping them and that it is automatically healing"*(www.psychologytoday.com). Her tar han opp hvordan vi i dag har fått en endring mot å skulle være åpne om alt, men at vi nødvendigvis ikke vet hvordan betente tema skal omhandles. I vårt eget land beskriver dr.philos Wencke Seltzer i boken "Familiehemmeligheter – Tause fortellinger fra terapirommet" en holdning om at enkelte ting snakker vi ikke om: *"Den norske kulturen er gjennomsyret av tause temaer"*(Seltzer

2003, s.17). Hun beskriver også hvordan hemmeligheter kan virke destruktive, da dialogen hemmes og familien ikke kan snakke med hverandre om menneskelige tema, og at selv om de er klare over dette føler de seg hjelpeløse i hvordan de skal ta opp ting.

4.2 SELVMORD GJENNOM TIDENE

Selvmord har gjennom historien vært en fordømt handling, og i Norge var det tidligere lovfestet at de som tok livet sitt skulle gravlegges ute i skogen "sammen med andre kriminelle" (Jamison 2000). Religionen tilsa at ved å ta selvmord ville man komme til helvetet, og da ble det naturlig nok forbundet med stor skam at nære personer begikk selvmord (Jamison 2000). I de siste 30 åra har det blitt satt større fokus på selvmord og selvmordsforebygging, og i Norge har professor i psykiatri, Nils Retterstøl, fokusert på nødvendigheten av dette arbeidet (Skogen 2006). Han kontaktet selv Helsedirektoratet i 1989, da han syntes Norges arbeid med henhold til selvmordsforebyggende arbeid var for svakt, og dette har blant annet medvirket til oppretting av regionale kompetansesenter og arrangering av tverrfaglige kurs for leger, psykologer, sykepleiere, prester, lærere, sosionomer og andre yrkesgrupper (Skogen 2006). Disse tverrfaglige kursene tilbys yrkesgrupper som jobber med etterlatte, men siden gravferdskonsulenter har sitt eget kursopplegg, omfattes de ikke av slike tverrfaglige kurs. Gjennom kontakt med Sverre Bjønnes, direktør i Begravelsesbyråenes Forum (BFN), ble det opplyst om at selvmord ikke blir omhandlet i det skriftlige materialet gravferdskonsulenter får utdelt i forbindelse med forskjellige kurs. Temaet barn og sorg blir gjennomgått, men selvmordsproblematikken antok han at det blir forelest om av foredragsholdere. Om selvmord og åpenhet ovenfor barn blir gjennomgått muntlig kunne det heller ikke sies med sikkerhet fra BFN's kontor.

Innen dansk forskning sies det at ved hvert selvmord eller selvmordsforsøk berøres gjennomsnittlig 5 personer alvorlig (www.selvmordsforskning.dk). I Norge begås det 500-600 selvmord årlig (stabilt siden 1993, www.ssb.no), så hvert år må omtrent 3000 mennesker takle en annerledes hverdag etter å ha blitt rammet av selvmord i nære relasjoner. Müller (1997) anslo at omtrent 100 av disse pårørende er barn. Edward

Schneidman, grunnlegger av den amerikanske foreningen for suicidologi, beskriver de etterlattes arv på denne måten; *”The person who commits suicide puts his psychological sceleton in the survivor’s emotional closet”* (Cain 1972, s.22). Barns emosjonelle utvikling avhenger i stor grad av nettverket de har rundt seg, og utfordringen blir da, for å bruke Schneidmans ord, å hjelpe barnet til å ”åpne sitt skap” og gi muligheter til å bearbeide sine ”spøkelser”.

4.3 BARNS NETTVERK – NØKKELEN TIL VELLYKKET SORGBEARBEING

Hvordan barn blir ivaretatt når tragedier rammer avhenger av det sosiale nettverket, hvilket omfatter mer enn den nærmeste familie, -det omfatter også det offentlige støtteapparatet. Anne Lise Ryel, generalsekretær i Kreftforeningen, forteller for eksempel at *”Vi i Kreftforeningen opplever at foreldre som har syke barn, blir vesentlig bedre ivaretatt gjennom oppfølging, informasjon og støtte av helsevesenet enn barn som lever med kreftsyke omsorgspersoner”*. Videre sier hun at det også er mye usikkerhet blant fagpersoner om kommunikasjon ovenfor barn, både med tanke på hva som skal sies og hvordan det skal sies (Ryel 2005). I en hovedoppgave fra Trondheim, ”Barn etter fars sjølmord” (Meling 1992), beskrev forskeren sin egenopplevelse med å forske på hjelpeapparatet om et så emosjonelt vanskelig tema, om hvordan han som utenforstående opplevde at dette var et lukket system. Kanskje reflekterte dette usikkerheten blant fagpersonalet, og ikke en generelt lukket holdning? Dyregrov, K., Dyregrov, A. & Nordanger (1999) gjorde en undersøkelse hvor de kikket på kommuners tiltak for barn som opplever selvmord. Av de kommunene som deltok var det 1/3 som ikke nevnte noen tiltak. Dette viser at det blir tilfeldigheter som avgjør hvilken hjelp man får. I denne studien ble det ikke beskrevet nærmere hvilke tiltaksplaner som eksisterte i de andre kommunene (det å ha tiltak behøver jo ikke å bety at barna ble møtt med åpenhet og ærlighet). Hjelpeapparatet kan også bidra til å stenge av kommunikasjonen ved å råde pårørende til å se ting an og vente til barnet selv spør (Meling 1992), hvilket gir de voksne med omsorg for barnet en implisitt beskjed om at så lenge barnet ikke spør konkret så skal man forsøke å holde det skjult. Atle Dyregrov råder de voksne til å ta

ansvaret for å åpne opp for at barnet skal kunne spørre: *"Det er jo ikke barns oppgave å starte en slik samtale, er det vel?"* (Dyregrov, A. 2000, s. 106).

4.4 BARNS FORSTÅELSE AV DØDEN

Barn er mer opptatt av alvorlige livstema enn hva vi ofte antar. Undersøkelser som har sett på hva barn i ulike aldre er opptatt av, har vist at redsel for å bli forlatt, krig og døden er tre hovedtema barn i alderen 9-12 år grubler over (Hartman 1986). Den fulle forståelsen av døden inntrer etter 9-årsalderen (Cuddy-Casey & Orvaschel 1997), og spørsmål omkring døden etter dette alderstrinnet er ofte på linje med voksnes abstrakte spørsmålsstillinger (Hartman 1986). Den største endringen i barns oppfattelse av døden inntrer mellom 5 og 7 år (Swain 1979); barn under 7 år ser ikke døden som en sannsynlig hendelse, og de som gjør det ser døden som reverserbar (Cuddy-Casey & Orvaschel 1997). Barn i førskolealder er opptatt av døden, men på en litt annen måte enn de eldre barnas abstrakte verden: i leken kan det ofte utspilles scenarioer hvor de skader seg, dør og gjenoppstår innen en kort tidsramme, og døden sees ikke som en endelig tilstand (Löfdahl 2003). Lek er trygghet og en arena hvor ny kunnskap og erfaring blir reprodusert, og stabiliteten som leken gir gjør at barnet leker selv i traumatiske situasjoner (Dyregrov, A., 2000).

Faglig leder av Sorgstøttesenteret ved Ullevål Universitetssykehus, Kari Elisabeth Bugge, snakker om at voksne ofte undervurderer barns sorg i NRK-programmet "Faktor: Små dype hjerter" (www1.nrk.no). Dette mener hun kommer av at barn gir litt andre uttrykk for sorgen, og at det ikke synes på samme måte som hos voksne. Kanskje er det nettopp derfor voksne kvier seg for å ta opp vanskelige tema med barn; når reaksjonene er annerledes blir det vanskelig å tolke dem og vite om de virkelig har behov for forklaringer?

4.5 HVORFOR DE VOKSNE TIER

Magne Raundalen beskriver tre ulike årsaker han har møtt om hvorfor de voksne tier om selvmord (Raundalen 2000, Anneberg 2000). I tillegg til at man skal vente til at barnet spør selv, kommer ønsket om å vente til barnet er gammel nok til å forstå. Den siste er at det finnes ingen oppskrift på hvordan en skal forklare selvmord, så det får komme naturlig hvis det faller seg slik. Alle disse årsakene vil indirekte kommunisere noe ovenfor barnet; om man venter til barnet spør, kan barnet få en oppfatning om at siden de voksne ikke prater om dette, er det heller ikke greit å spørre om. Om så barnet drister seg til å spørre, kan de voksne være nøye med å begrense informasjonen til bare å besvare det barnet spør om, slik at barnet ikke oppfordres til å snakke åpent og komme med flere spørsmål. Den andre årsaken om at man skal vente til barnet er gammel nok til å forstå blir en vanskelig vurderingssak. Barns forståelse av døden kommer gradvis; forståelse av at døden betyr at personen ikke kommer tilbake oppnås vanligvis i 6-7 års alder, mens den abstrakte forståelsen vanligvis oppnåes ved 10-11-års alder (Müller 1997). Men når er et barn gammel nok til å forstå begrepet selvmord? Er en gang vi voksne kapable til å forstå hvordan noen kan begå en slik handling? Å vente med å fortelle sannheten til senere vil tvinge barnet til å måtte gjennomgå en ny sorgprosess på et senere tidspunkt. Da kan barnet føle seg sviktet ikke bare av avdøde, men også av omsorgspersonene som skjulte sannheten (Runvik 2003). Akkurat som ingen personer er like, er heller ingen selvmord like, og derfor finnes ingen oppskrift. Det er lite som føles naturlig når det gjelder selvmord –voksne har en erfaringsbank å hente informasjon fra når man skal prate om døden, men svært få har erfaring i å prate om selvmord. Om det oppfordres til at det snakkes åpent kan det føles mindre ukomfortabelt, da etterlatte kan bli usikre på hvorvidt det er fordelaktig å dele informasjonen med barna. Også ovenfor de yngste barna er sannheten beste løsning råder Magne Raundalen (2000). Forskning har også vist at yngre barn påvirkes i større grad enn eldre barn ved selvmord i nær familie (Dyregrov, K. & Dyregrov, A. 2005), da de i større grad er avhengige av sine foresatte i sorgprosessen.

Å ”beskytte” barna fra sannheten kan være godt ment, men å gjøre dette har også blitt beskrevet som å frarøve dem deler av sorgen (Runvik 2003). Når sannheten holdes skjult, kan også mange reaksjoner og hendelser bli uforståelige –små barn har ikke forutsetninger for å forstå alt som skjer omkring seg, og bygger derfor sine inntrykk på omsorgspersoners kroppslige reaksjoner og ansiktsuttrykk (Grøholt m.fl. 2003). Om barnets intuisjon bygd på andres nonverbale atferd ikke stemmer overens med det som blir fortalt, vil det skape utrygghet hos barnet, som da må lære seg å se bort fra egen magefølelse om at noe ikke stemmer, eller leve med en manglende tro på at omgivelsene kan gi tilstrekkelig trygghet. Barn forstår også ofte mer enn de voksne tror (Bøhle 1988, Seltzer 2003, Raundalen 2000), og det kan hende de får med seg informasjon som ikke var tiltenkt dem. Solveig Bøhle beskriver hvordan man da kan man få en ”dobbel taushet” som vil ramme begge parter, hvor barna allerede vet og de voksne forsøker å fortie sannheten (Bøhle 1988). I en studie med voksne som mistet søsken i selvmord i barndommen, var det et gjennomgående tema at de mange år etter fremdeles følte sterk frustrasjon og sinne rundt at de opplevde at informasjon ble holdt tilbake fra dem den gangen det skjedde (Demi & Howell 1991). Inger Anneberg, skriver i sin bok ”Sorgen ved selvmord” (2002), at mange av de etterlatte som bidro i denne boken ønsket at deres bidrag *”skal bli et oppgjør med den lukketheten de er tvunget inn i og som har truet med å ødelegge deres liv”* (s.16.).

4.6 FØLGER FOR FAMILIESYSTEMET

Forskning gjort med familier som har opplevd selvmord kan deles i to grupper: forskning gjort med de som oppsøker hjelp, og forskning som har oppsøkt et bredere utvalg gjennom å kontakte familiene utenfor en klinisk setting. Dette vil naturlig nok ha følger for resultatet, hvilket Rudestam (1977) påpekte da han i sitt utvalg fant at de fleste familiene rapporterte økt nærhet og bedre kommunikasjon. Nelson & Frantz (1996) viste at familier som opplevde et høyt konfliktnivå før et selvmord opplevde større distanse i familierelasjonene etter selvmordet, mens de som på forhånd stod nærmere hverandre og kommuniserte åpent, rapporterte om mer nærhet. En kan kanskje anta at andre familiemedlemmer også sliter med psykiske problem, men forskning har vist at den

gjenlevende voksenpersonen i familier hvor en forelder begår selvmord ikke utviser mer psykopatologi enn i familier hvor en forelder dør som følge av en ulykke (Cerel m.fl. 2000). Viktigst er det at de som står tilbake tør å dele sin sorg, da kvaliteten på familiedynamikken og opplevd nærhet til foreldre avhenger av at alle i familien utviser åpenhet i sorgen (Nelson og Frantz 1996).

Om vi ser på de negative effektene, kan tidligere samspillsproblem forverres, nye negative interaksjoner kan oppstå eller tidligere funksjonelle relasjoner kan svekkes (Kaslow & Aronson 2004). Forskning har også vist at etter et selvmord inntreffer får man i mange familier en såkalt ”sleeper effect” (langtidseffekt) hvor interaksjonene hemmes og kommunikasjonsmønstre endres. Dette kan medføre at familien står i en mer sårbar posisjon om en annen, mindre alvorlig hendelse rammer dem senere, da det har blitt vanskeligere å snakke åpent om alle negative ting som inntreffer (Walsh & McGoldrick, 1991, i Jordan 2001). I Demi & Howell`s studie (1991) av langtidseffekter hos voksne som opplevde selvmord i familien som barn, beskrev majoriteten en følelse av disintegrasjon av familien. Som voksne søkte disse informantene kontinuerlig å gjenskape den tapte familieidentiteten og de lengtet etter familietradisjoner, hvilket kunne medføre at de raskt dannet egne familier som voksenpersoner.

En vedvarende atmosfære av fortielse, ensomhet og isolasjon er langt mer ødeleggende for barn enn det at de faktisk har mistet noen (Goldman 1996). Om man ikke diskuterer døden fratar man barnet muligheten til å uttrykke seg fritt og lære seg å takle egne emosjoner (Mitchell m.fl. 2006). Atle Dyregrov skriver i sin bok ”Barn og Traumer” (2000) at barn ikke nødvendigvis må være til stede for, men at å kun høre om en hendelse kan være tilstrekkelig for å bli traumatisert. Hjemmeklimaet har da stor betydning for mestringen av traumet, og med støtte til å gjennomarbeide tanker og konfrontere egne følelser, vil barnet lettere kunne integrere vanskelige hendelser i sitt mentale liv og føle seg mer komfortabel med å møte og diskutere følelser som måtte oppstå senere (Dyregrov, A. 2000).

4.7 FØLGER FOR BARNET

Det eksisterer lite forskning på barn som etterlatte etter selvmord (Jamison 2000, Dyregrov 2000, Dyregrov 2004), og barn og unge som har mistet søsken har blitt kalt ”de glemte sørgende” (Dyregrov, K. 2004). Dette er spesielt merkverdig siden søsken deler både genetiske forutsetninger og oppvekstvilkår (Jamison 2000). En studie som så på langvarige effekter hos barn som hadde mistet en forelder i selvmord konkluderte med at det var minimale skiller i depresjon, suicidalitet og psykososial fungering sammenlignet med barn som hadde mistet en forelder på annet vis, men at de selvmordsutsatte barna oftere opplevde angst, sinne og skam (Cerel m.fl.1999). Andre studier har derimot vist at siden barn som opplever selvmord oftere har signifikante posttraumatiske reaksjoner (Dyregrov, K. & Dyregrov, A. 2005), vil dette påvirke psykososial funksjon, og at selvmordsutsatte barn derfor har signifikant høyere risiko for psykososiale problem. Alvorlighetsgraden av de psykososiale problemene samvarierte derimot med vansker hos barnets omsorgspersoner, hvilket indikerer at det ikke er selvmordet som enkelthendelse som gir barnet vansker, men heller barnets psykososiale miljø i etterkant av selvmordet. I en studie av Rakic (1992) ble det konkludert med at etterlatte søsken er mer uforløste i sin sorg enn barn som mister et søsken ved sykdom eller i ulykke, og også her ble det påpekt at barnas vansker ikke er individuelle, men heller avhengige av sosiale relasjoner og omsorgsmiljøet i etterhånd. På grunn av tabuer omkring selvmord kan også sosial støtte reduseres sammenlignet med støtten man mottar ved andre typer dødsfall (Cerel m.fl. 2000). Selv om de fleste klinikere er enige i at barn bør informeres så raskt som mulig ved selvmord (Kaslow & Aronson 2004) kan også i enkelte tilfeller profesjonelle hjelpere trekke seg unna de etterlatte (Dyregrov, K. 2004). Denne mangel på støtte fra omgivelsene gjør ikke bare at etterlatte mister muligheter for å bearbeide negative følelser omkring selvmordet. I tillegg forsvinner kanaler for å dele gode minner og positive ting avdøde representerte, hvilket også er en del av sorgprosessen, en viktig del som dessverre mange selvmordsrammede går glipp av (Anneberg 2002). I Demi & Howell`s studie (1991) av langtidseffekter (gjennomsnittlig 16,5 år etter selvmordet) kom det frem at mange av informantene oppsøkte ikke hjelp før de senere i livet gikk igjennom en annen, urelatert krise i arbeidssituasjon eller interpersonlige relasjoner. Først

da fikk satt ord på sin uforløste sorg, og i mange år hadde de brukt energi på å skjule smerten de følte, hvilket hindret en vellykket sorgprosess.

Et tema som går igjen både innen forskningen på barn som etterlatte etter selvmord og på litteratur om barn og sorg, er at barns psykologiske fungering avhenger av åpen kommunikasjon og realistiske forklaringer. I ”Barn etter fars sjølmord” (Meling 1992) beskriver barna selv behovet for åpenhet og informasjon som kunne bidratt til å samle familien allerede de første dagene. De uttrykte at en slik åpenhet i familien senest måtte inntreffe innen 14 dager. Shepherd & Barraclough (1976) undersøkte hvilken informasjon barn fikk etter en forelders selvmord, og resultatet av denne undersøkelsen var at forklaringen var meget aldersavhengig. De som ble fortalt sannheten var gjennomsnittlig 10 år, de som fikk ei anna forklaring var gjennomsnittlig 8 år, mens det var en gruppe som ikke fikk noen forklaring i det hele tatt, med en gjennomsnittsalder på 4 år. Denne studien nevner også at ikke bare nære omsorgspersoner, men flere andre ulike instanser konsekvent møter barn med en atmosfære av unngåelse og forfalsking av informasjon. Cain & Fast (1972) beskriver de samme observasjonene i boken *Survivors of Suicide* (Cain 1972), i en studie av kliniske materialer (terapeutnotater, test resultat o.l.). Av 45 barn som fikk problem i etterkant av å ha mistet en forelder i selvmord, var det 11 som hadde vært vitne til deler av selvmordet og likevel ble fortalt av den gjenlevende forelderen at det ikke var selvmord. Forsøk fra barnas side på å få klarhet i avvikende informasjon ble møtt med avvisning eller forsøk på å forvirre barna. Det er verdt å legge merke til at begge disse studiene er av forholdsvis av eldre dato (over 30 år gamle), så det er mulig at barn i dag blir møtt med en større åpenhet.

4.8 BARNS BEHOV FOR STØTTE TIL MESTRING

Forskning gjort på barn som er blitt rammet av kreft har funnet frem til strategier som er viktige for at barna selv skal oppleve mestring (Van Dongen-Melman m.fl. 1986), og disse ulike strategiene kan også overføres til barn som opplever selvmord i nære relasjoner, da de handler om barns måte å tilpasse seg traumatiske situasjoner på. Seks strategier blir nevnt; søke informasjon, søke trøst og støtte, lete etter årsaker, benekte og

unngå, akseptere situasjonen og forsøke og endre den vanskelige situasjonen de står i. En fellesnevner for alle disse er at barnets nære omsorgspersoner ivaretar barnets behov og støtter barnet der det er: barn er prisgitt voksne på godt og vondt når de opplever traumatiske situasjoner. Barn som blir møtt av noen som lytter til deres spørsmål, gir sannferdige svar og går i meningsfulle dialoger med dem, vil hjelpes til å kunne bearbeide smertefulle følelser og utvikle seg til å oppleve egen mestring. Det er også viktig at de kan komme tilbake til sorgen etter hvert som deres kognitive forutsetninger utvikles: barns sorg går gjennom flere stadium, og de kan komme til å trenge ny informasjon og anledninger til å bearbeide nye tanker og følelser når de når nye utviklingsstadium (Mitchell m.fl. 2006). Barn tåler direkte informasjon om døden, men det som kan være forvirrende, spesielt for de yngre barna, er abstrakte utsagn (at noen kommer til himmelen) eller konkret informasjon (nå skal bestefar graves ned i jorda) (Dyregrov, A. 2004). Når informasjon gies på en varsom, forsiktig måte vil det være lettende for barnet, og foreldre må få klare råd om ikke å gjemme sannheten, uttrykke seg uklart eller holde tilbake informasjon (Raundalen 2000, Müller 1997).

”Det er galt ikke å snakke åpent om at mennesker tar sitt eget liv,
ellers blir det så mystisk og skummelt.
Hvis man snakker om det, så er det en del av livet, av menneskenes liv.
Det skjer jo”

(Bøhle 1988)

5 METODE

Før prosjektet ble påbegynt, ble det avlagt et besøk hos Regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk, Midt-Norge, ved kontaktperson Arild Hals. Siden dette forskningsprosjektet berørte informanter som kommer i kontakt med selvmordsproblematikk i egenskap av sin yrkesutøvelse, var det ikke nødvendig å søke komiteen skriftlig om tillatelse til å gjennomføre studien.

5.1 PILOTINTERVJUET

En gravferdskonsulent ble kontaktet personlig på forhånd og var behjelpelig med å gjennomføre et pilotintervju ved Psykologiske Poliklinikker på NTNU Dragvoll. Denne personen er en bekjent av meg i privatlivet, og jeg tenkte det kunne være fordelaktig da han forhåpentligvis følte seg friere til å uttrykke meninger om prosjektet. En medstudent og to forskningsassistenter fra psykologistudier ved NTNU observerte bak et enveisspeil, hvilket gravferdskonsulenten ble opplyst om før han ble forespurt om å delta. Etter intervjuet kom observatørene og gravferdskonsulenten sammen med innspill og forslag til endringer, og gjennom denne prosessen ble den opprinnelige intervjuguiden noe revidert (se appendiks).

5.2 FORESPØRSEL

Etter at pilotintervjuet var gjennomført, ble de fire begravelsesbyråene i Trondheim oppringt og forespurt om de ville delta, hvilket alle stilte seg positive til. Etter en innledende telefonsamtale fikk alle tilsendt et kort informasjonsskriv (se appendiks). Skrivet forteller at intervjuet vil omhandle åpenhet omkring selvmord, men at hovedformålet med studien var å se på åpenhet spesifikt ovenfor barn ble bevisst holdt tilbake. Dette var for å unngå at informantene fikk tenkt igjennom og muligens diskutert tema med kolleger eller andre bekjente, da dette ville påvirket spontaniteten og variabiliteten i svarmaterialet, og for å redusere effekten av sosial ønskelighet (Edwards 1953). Fra et etisk og moralsk synspunkt kan det sees på som negativt å ikke opplyse om

undersøkelsens fulle hensikt, siden informantenes forventninger vil avhenge av forhåndsinformasjon. Forskning har derimot vist at informanter som deltar i denne typen undersøkelser (hvor de ikke får all informasjon eller antar hensikten er en annen) opplever at det å delta er mer lærerikt og interessant (Christensen 1988). Denne problemstillingen ble gjennomgått i forbindelse med pilotintervjuet, slik at gravferdskonsulenten som deltok på dette fikk sagt sin mening om hvorvidt han synes det var akseptabelt å ikke opplyse om den fulle hensikten på forhånd.

5.3 UTVALG

Opprinnelig, før det ble ervervet kunnskap om begravelsesbyråenes sammensetning under pilotintervjuet, var planen å intervjue to konsulenter ved hvert byrå. For å få spredning i alderssammensetning og kunne analysere svarmaterialet utifra gravferdskonsulentenes alder, var det tenkt at den yngste og den eldste ved hvert byrå skulle bli forespurt. I tillegg var det også planlagt at lederen ved hvert byrå kunne intervjues om eventuelle felles retningslinjer ved selvmord.

Begravelsesbyrå er på sett og vis en spesiell bransje, i det at de som oftest er små familiebedrifter som ”går i arv” fra generasjon til generasjon. I Trondheim var det kun Svanholm begravelsesbyrå som hadde mange nok ansatte til å passe inn under utvalgskriteriene, så derfor ble det gjort noen endringer. Intervju med ledere falt bort, da rollen som leder og gravferdskonsulent ofte bekles av samme person. Det ble ikke intervjuet to konsulenter fra hvert byrå, men alle fire byråene ble representert (Fonus, Flatås, Elveseter og Svanholm), og det ble god spredning i alder på konsulentene.

Utvalget bestod av åtte gravferdskonsulenter i alderen 27-58 år, hvorav det var en kvinne og syv menn (de fleste gravferdskonsulenter er menn så det var ikke mulig å oppnå en lik kjønnsfordeling i utvalget). Gjennomsnittsalderen var 43 år, mens gjennomsnittlig erfaring i yrket som gravferdskonsulent var 17 år.

5.4 ETISKE REFLEKSJONER

For at hver informant skulle føle at de kunne snakke fritt om egne holdninger, ble det allerede ved utsending av informasjonsskriv opplyst om at utsagnene ville anonymiseres. Begravelsesbyråbransjen i Trondheim er en meget liten bransje, hvor gravferdskonsulentene kjenner til hverandre på tvers av byrå. For å ivareta den enkeltes anonymitet blir derfor individuelle opplysninger om alder og antall år erfaring utelatt i denne oppgaven, og hver informant betegnes kun med et tilfeldig nummer. I avsnittet som omhandler oppsummerte resultat for hele utvalget vil det bli sett på sammenhenger mellom alder og besvarelser. For å belyse mine funn her blir informantene delt inn i to grupper: den yngre halvdelen av utvalget og den eldre halvdelen av utvalget.
Den yngre gruppen omfatter informant 2, informant 3, informant 7 og informant 8. Disse fire informantene hadde en gjennomsnittsalder på 31 ½ år (27, 32, 33 og 34 år gamle).
Den eldre gruppen omfatter informant 1, informant 4, informant 5 og informant 6. Disse informantene hadde en gjennomsnittsalder på 54 år (41, 54, 58 og 62 år gamle).
Alle informantene vil omtales som menn, selv om det var en kvinne med i utvalget.

Da jeg gikk inn i intervjuene var det med en tanke i bakhodet om at de kunne ha opplevd selvmord på det personlige plan. Selv om de ble intervjuet i kraft av sin yrkesutøvelse, kunne det jo være at å snakke om selvmord ville bli tøft om de selv hadde blitt berørt av det på et personlig plan. Personlig erfaring med selvmord ble det derfor spurt om under intervjuet, og etter at intervjuet var avsluttet ble dette spørsmålet tatt opp for å forsikre at ingen tok skade av å prate om akkurat dette.

5.5 DATAINNSAMLING

Hver gravferdskonsulent ble kontaktet personlig via telefon for å avtale tid for intervju, og alle som ble forespurt sa seg villige til å delta. Totalt ble det gjennomført åtte kvalitative, semi-strukturerte intervju (inkludert pilotintervjuet) som varte fra 45 til 120 minutter. Foruten pilotintervjuet ble alle intervju gjennomført i begravelsesbyråenes lokaler i enerom. Båndopptager ble benyttet for senere transkribering og analyse av

svarmaterialet. Intervjuene fulgte en mal (se appendiks), hvor spørsmålene gikk fra å være generelle til å bli mer spesifikke for å utløse mest mulig informasjon. Først kom noen generelle spørsmål om informantens bakgrunn (alder, utdannelse, yrkeserfaring), før spørsmål om erfaring med og holdninger til selvmord. Her kom også et spørsmål om opplevelser med selvmord utenfor yrkeslivet, og det ble vurdert til at dette ikke ville ha stor påvirkning på svar senere i intervjuet, men at det var et nødvendig spørsmål siden privatlivet også kan påvirke ens profesjonelle yrkesutøvelse (akkurat dette spørsmålet ble tatt opp i debriefingen etter hvert enkelt intervju). Neste område var barn som pårørende ved alle typer dødsfall, før det til slutt ble mer spesifikke spørsmål om barn som etterlatte etter selvmord. Det ble lagt vekt på hvilke råd gravferdskonsulentene gir pårørende etter selvmord, og om de ikke kunne erindre konkrete saker, ble de bedt om å svare utifra hva de ville sagt i en slik sak. Et hovedspørsmål i undersøkelsen gikk på hva informanten ville sagt om en kunde hadde spurt om hva pårørende skal si til etterlatte barn.

5.6 ANALYSEPROSESSEN

Intervjuene ble transkribert av to forskningsassistenter (på grunn av fysiske forutsetninger hos meg selv). Ved oppstart av prosjektet hadde vi flere møter hvor vi blant annet diskuterte hvordan de skulle markere paralingusitiske signal som latter, kremt, pauser og setninger hvor informantene nølte ved besvarelse. Under skriveprosessen har jeg også lyttet til deler av materialet for å huske bedre den kvalitative opplevelsen jeg hadde av informantens trygghet omkring egne uttalelser, og dette gjelder spesielt den delen av intervjuene hvor åpenhet omkring selvmord ovenfor barn ble omhandlet.

Etter at svarmaterialet var overført til skriftlig form, begynte analysen med en rask gjennomlesning av alle intervjuene. Her søkte jeg et oversiktsbilde på hvorvidt svar på tidlige spørsmål samsvarte med responsen på senere spørsmål, og da spesielt om åpenhet ovenfor barn i forhold til død og begravelse ble fulgt opp i svar som omhandlet åpenhet omkring selvmordsdødsfall. Her forsøkte jeg å finne motstridende utsagn før jeg gikk tilbake til hvert enkelt intervju for å få fatt i hvilke meninger som lå i bunnen av informantenes uttalelser. Jeg søkte en forståelse av kompleksiteten i alle utsagnene de

kom med gjennom intervjuet, fremfor å se hvor ofte de fremhevet de enkelte tema. I analysen av hvert enkelt intervju vekslet jeg mellom å søke en forståelse av selve utsagnene og en forståelse av de meningsbærende utsagnene sett under ett. En analyseprosess hvor man går frem og tilbake mellom materialet og forståelsen av det, kalles ofte den hermeneutiske spiral (Smith & Osborn 2003).

Etter at jeg mente å ha nådd en valid forståelse av hvert enkelt intervju, ble intervjuene sammenlignet oppimot hverandre for å se på tendenser i svarmaterialet. Her ble det sett på om responsene varierte avhengig av gravferdskonsulentenes alder.

5.7 VITENSKAPSTEORETISKE REFLEKSJONER: Det semi-strukturerte intervju & fenomenologi

Fenomenologien ble grunnlagt på samme tid som psykologien, og begge ble betegnet som studiet av bevisstheten. Mens psykologien har strebet etter innpass i vitenskapens verden ved å være konservative, vil fenomenologien ikke redusere det som studeres ned til et fåtall variabler, men heller forsøke å se helheten og være så troverdig som mulig ovenfor det som studeres (Giorgi & Giorgi 2003). Denne studien tok sikte på å utløse rike beskrivelser av informantenes meninger og erfaringer gjennom dialogen, fremfor å etterspørre få, enkle responser.

Semi-strukturerte intervju benyttes når man ønsker et detaljert bilde av informantenes holdninger, handlinger og erfaring med spesifikke tema. I motsetning til ved intervju eller spørreskjema, stiller forskeren i det semi-strukturerte intervjuet friere til å følge opp enkelte spørsmål for å få et klarere bilde av informantenes responser (Smith 1995). Validiteten på svarmaterialet ved intervju kan diskuteres, og Silverman (1985) har påpekt at intervju ikke regnes som en valid metode av etnografer som heller foretrekker feltarbeid og deltagende observasjon. Hovedkritikken mot intervju som metode går på at informantene kan komme til å handle annerledes når de står ovenfor en opplevd situasjon. Det understrekes også av Silverman at informantenes svar vil være mer reliable om situasjonene det fokuseres på er opplevde fremfor fiktive. Dette var et viktig punkt å se

på i denne undersøkelsen, da selvmord ikke er noe gravferdskonsulentene håndterer til daglig. På den annen side kan man hevde at uansett om informantenes responser ikke nødvendigvis reflekterer handlinger i virkelige situasjoner, vil det som blir sagt være virkelighet for dem utover intervjusituasjonen. Å fokusere på at intervjudialogen belyser informantenes psykologiske virkelighet, hvilket sannsynligvis vil ha en viss sammenheng med den ytre verden vil være å tilnærme seg materialet utifra et fenomenologisk perspektiv (Giorgi & Giorgi 2003).

I et intervju må forskeren også forholde seg til at i dialogen blir man selv en del av prosessen, og derfor må intervju sees som deltagende observasjon (Silverman 1985). Samspillet som oppstår mellom forsker og informant under intervjuet gjør hvert enkelt intervju unikt, og derfor vil sammenligningsgrunnlaget mellom informantene minke

Innen fenomenologisk analyse finnes flere retninger, og denne studien nærmer seg svarmaterialet gjennom tolkende fenomenologisk analyse (IPA – interpretative phenomenological analysis, Smith 2003). Det vil si at fortolkningen av materialet ikke bare avhenger av hvordan jeg under intervjuene valgte å fremheve enkelte tema, men også hvordan jeg velger å tilnærme meg materialet i etterhånd. Gjennom den fenomenologiske analysen blir det først sett på informantenes holdninger til åpenhet omkring selvmord, og videre åpenhet om døden ovenfor barn. Å gå i dybden på disse to tema ble viktig for å utløse rike beskrivelser fra yrkeslivet, og i tillegg vil holdninger om åpenhet om selvmord ovenfor barn bygge på både holdninger om selvmord generelt og på holdninger til barns behov i sorgprosessen. Intervjuet ble gjennomført på denne måten for å få en naturlig innsnevring fra generelle tema til mer spesifikke spørsmål. Svarmaterialet blir presentert her i denne sekvensielle formen for å få en naturlig oppbygning av resultatene, hvilket også representerer flyten i intervjuene. De første avsnittene under resultatdelen vil derfor ikke omhandle barn, men vil være nødvendig informasjon for å kunne si noe om informantenes holdning til åpenhet omkring selvmord ovenfor barn.

6 RESULTAT OG ANALYSE

Presentasjon av resultatene og analysene er delt inn i tre hovedavsnitt utifra intervjuenes oppbygning, hvor studiens hovedtema kom til slutt. Først presenteres et avsnitt om informantenes egne utsagn om hvilke roller de må fylle i sin yrkesutøvelse, siden en antagelse om at pårørende støtter seg til dem som mer enn bare praktiske tilretteleggere lå til grunn for denne studien. Deretter kommer et avsnitt som tar for seg hvordan de oftere må innta andre roller ved uventede dødsfall, siden studien fokuserer på selvmordsdødsfall. Videre omhandles holdninger til åpenhet om selvmord og åpenhet om døden ovenfor barn, før disse to tema syes sammen til åpenhet om selvmord ovenfor barn. Under intervjuene ble det også sett på hva informantene trodde om andres mening om temaet for å se hvorvidt de føler at det eksisterer en gjennomgående holdning blant alle yrkeskolleger, hvilket kommer i et eget avsnitt. Til slutt kommer en mer oppsummerende tilnærming til materialet hvor jeg gir en samlet oversikt over alle informantene, og hvorvidt holdningene varierer med informantenes alder.

6.1 GRAVFERDSKONSULENTEN: Praktisk tilrettelegger, medmenneske, sjelesørger, psykolog

Innledningsvis, før jeg kom med spørsmål til informantene og intervjuet kom i gang, fikk alle muntlig bakgrunnsinformasjon om hvorfor de ble forespurt om å delta i dette forskningsprosjektet. Det ble forklart at deltagelsen var grunnet i deres rolle som både praktisk tilrettelegger og samtalepartner i konferanser etter et dødsfall, og alle informantene fikk den samme informasjonen i forkant (se intervjuguiden i appendiks for eksakt ordlyd). Gjennom intervjuene kom det mange uttalelser omkring det å skulle fylle multiple roller, hvilket ofte ble sett på som ei positiv utfordring når det gjaldt roller som innebar å vise omsorg og medfølelse. Roller som ble sett på som mindre kjærkomne var juridiske aspekt (arv) og megling ved konflikter blant pårørende, hvilket har blitt et større problem de siste årene med den økte skilsmisseraten (dette ble nevnt under to av intervjuene). Siden denne studien fokuserer på selvmord, vil denne seksjonen se nærmere på hva gravferdskonsulentene sa om det å møte de pårørendes psykologiske behov.

"Vi blir en form for psykologer vi også, for det er mange ganger vi som kommer inn før presten"
Informant 5

Denne gravferdskonsulenten gir uttrykk for at de pårørende ofte har et behov for å bearbeide følelser ved første møte med en utenforstående person. Muligens har mange pårørende et behov for at noen kommer utenfra og løser opp i den stemningen som har lagt seg i familien etter dødsfallet, og i så måte får gravferdskonsulenter en ekstra utfordring de gangene de er de første som trår inn i et hjem. I mange tilfeller er heller ikke presten inne i bildet foruten i forbindelse med begravelsen, da det som oftest er forventet at pårørende etter dødsfall som følge av alderdom ikke har et særskilt behov for ekstern støtte til sorgbearbeidelse. Den samme informanten snakker også om hvordan andre tidvis uttrykker sin forståelse av hva yrket som gravferdskonsulent består av;

"Mesteparten av vårt arbeid, det er kontakt med familien. Enkelte tror at det vi gjør, det er å stå og dele ut program og det er liksom det vi er, i kirka. Men da er jo vårt arbeid nesten ferdig"
Informant 5

Informanten føler at ikke alle han møter har oppfattet dybden i gravferdskonsulenters arbeid, og at de fleste bare ser deres organisatoriske tilstedeværelse i kirken. Kirken er derimot kun avslutningen på et samarbeid som vanligvis har vart minimum en uke, hvor kontakten med familien fremheves som hoveddelen av arbeidet. De fleste forbinder nok hovedsaklig yrket som gravferdskonsulent med død og begravelse, men om gravferdskonsulenter selv skulle beskrevet sin yrkeshverdag vil jeg anta at de ville satt et større fokus på at deres hovedoppgave er å bistå de pårørende. Begravelsesbyråets rolle i sorgprosessen beskrives også av Lensing (2001), en artikkel skrevet utifra den amerikanske kulturen. I USA har det de siste åra blitt mer og mer vanlig at begravelsesbyråene ansetter egne terapeuter, såkalt "grief counselors" (Lensing 2001) som har oppgaven med å bistå med de psykologiske sidene etter dødsfallet. Om man

tenker nærmere på det, er døden i seg selv heller ikke det gravferdskonsulenter opplever, hvilket beskrives her:

”Det som er rart med det, det er at vi i den bransjen her, vi opplever aldri døden... det er veldig få av oss som har opplevd å ha vært til stede når et menneske dør”
Informant 4

Informanten beskriver et stort paradoks i yrket som gravferdskonsulent; selv om det er døde mennesker som skaper behovet for denne yrkesgruppen er det ikke døden de opplever i sitt daglige virke. Utsagnet reflekterer en undring over døden og dødsøyeblikket, og informanten vil gjerne få frem at det er ikke døden han jobber med. Det er de pårørendes behov for støtte og hjelp, hjelp til å finne frem til hvilke minner som representerte avdøde best, og sådan er fokuset på de levendes situasjon og deres ønsker en viktigere del av arbeidet enn formalitetene rundt avdøde. Ordene psykolog og psykologi kom opp i flere av intervjuene, og en informant fortalte om hvordan han på den ene siden gjerne skulle gitt mer på den emosjonelle delen, men at det på den annen side ikke er noe de er pålagt å bruke ressurser på:

”Jeg har vært bort i familier der jeg føler at jeg ikke har strukket helt til, men det går ikke på den praktiske delen –den føler jeg at jeg mestrer. Du føler at du kunne ha gjort så mye mer, men det er vanskelig –en skulle vært litt psykolog også. Så det er på den delen jeg føler at jeg ikke alltid strekker til, selv om det i utgangspunktet ikke har så mye med jobben vår å gjøre. Men vi kommer veldig fort borti det da.”
Informant 3

Denne uttalelsen reflekterer at informanten har god kontroll over det som yrkesbeskrivelsen hans hovedsaklig omfatter, hvilket er den praktiske tilretteleggingen etter et dødsfall. Men det praktiske kan ikke atskilles fra det medmenneskelige, og det er ikke til å unngå at gravferdskonsulenter kommer i situasjoner hvor medmenneskelige og relasjonelle evner er minst like viktige som oppgaver med planlegging av syning og begravelse. I dette utsagnet skinner det igjennom at i slike situasjoner føler informanten

en genuin omsorg for de pårørende, da han reflekterer over et ønske om å gjøre mer for dem enn det som jobben hans i utgangspunktet består av. Han uttrykker også et ønske om å føle seg bedre rustet til å møte de ulike menneskenes psykologiske behov, da han uttrykker at det er vanskelig, og at det er saker hvor han opplever at de pårørende har større behov for hjelp enn den han kan tilby. Dette behøver ikke bare å gjelde en utilstrekkelighet i forhold til psykologisk kunnskap; flere informanter nevnte også at det er tidsbegrenset hvor mye de kan fordype seg i den enkeltes sorgprosess. Nettopp derfor ser man kanskje i USA at de har ansatt egne terapeuter i byråene som beskrevet tidligere (Lensing 2001). Ofte er det en nødvendighet å få lettet litt på følelsene for at de pårørende skal komme seg videre og føle seg klare for å planlegge en begravelse, som beskrevet her:

"Det er ikke så rent sjelden det heller at vi må være lyttende og medfølende, at de må tømme seg for informasjon, bare snakke om ting generelt altså"
Informant 6

Informanten snakker her om hvordan de pårørendes behov for å bli hørt i sin sorg ofte er et viktig behov, som ofte må forutgå enhver form for planlegging. Det å *"tømme seg for informasjon"* og få snakket om avdøde kan være en nødvendighet for at de pårørende skal få samlet tankene sine, og i tillegg føle at personen de prater med vil være i stand til å skape en verdig begravelse for avdøde. Ved å la de få snakke om tingenes tilstand og være et lyttende medmenneske, får samarbeidet med de pårørende en start hvor deres behov står i fokus. Her beskrives viktigheten av å være en lyttende person i dobbel forstand: gravferdskonsulenten må lytte til hva de pårørende har å si, men også lytte til signal de gir om når de har fått lettet hjertet og er klare for å planlegge veien videre.

I flere av intervjuene ble det beskrevet at pårørende ofte hadde større psykologiske behov ved dødsfall som var uventede og plutselige, som ulykker, raske sykdomsforløp med døden til følge og selvmord. I neste avsnitt skal det derfor dreie seg om gravferdskonsulentenes oppfatning av egen rolle i disse sakene, hvor de etterlattes reaksjoner er vanskeligere å forutsi før det første møtet.

6.2 EN STØRRE UTFORDRING: Uventede dødsfall

Når gravferdskonsulenten går inn i et hjem hvor en eldre person er død av alderdom så følger de aller fleste pårørende en viss norm, siden dette blir en naturlig ende på livet. De pårørendes sorgreaksjoner blir selvfølgelig tatt hensyn til, men prosessen ved ”vanlige” dødsfall er mer homogen enn ved de uventede, plutselige dødsfallene. Dødsfall hvor den avdøde er et barn ble også nevnt som mer utfordrende. Flere informanter skilte på at ved selvmord og ulykker, hvor den avdøde er en voksen, var det en større utfordring å møte de pårørende, mens ved barnedødsfall var det en større personlig, emosjonell påkjennelse i tillegg. Siden selvmord er fokuset i denne oppgaven, vil jeg begrense meg til å ta med utsagn som er direkte rettet mot denne typen dødsfall i dette avsnittet.

En del selvmord kan være varslet på forhånd ved at avdøde har kommet med utsagn som indikerer at personen planlegger å gjennomføre selvmord. De fleste studier har derimot dokumentert at selv om en del selvmord er mer eller mindre varslet, er de etterlatte totalt uforberedte når selvmordsdøden rammer (Rakic 1992). Flere av informantene vektla tryggheten de følte av selv å være grundig forberedt, og verdien av å mentalt sette seg bedre inn i saken på forhånd. Det ble også fremhevet av flere at det var i disse sakene de ofte fikk en mer utstrakt støtterolle, slik som denne informanten beskriver:

”*Selvmord blant unge mennesker har jeg også vært borti og det er også en fryktelig vanskelig og krevende situasjon. Vår oppgave er jo det praktiske, prester er jo sjelesørgere, og psykologer også. Så vår oppgave er jo å tilrettelegge det praktiske, men i sånne situasjoner opplever vi at vi må være mer psykologer og sjelesørgere enn gravferdskonsulenter i situasjoner med selvmord og ulykker... De er i sjokk, og de første dagene er de sjelden i stand til å tenke på hva som egentlig må skje, hva som kreves for å få til en begravelse. Og det er klart, dette må vi ta hensyn til”*
Informant 7

Som i forrige avsnitt, hvor informant 3 beskrev at den psykologiske støtterollen ”i utgangspunktet ikke har så mye med jobben vår å gjøre”, nevner også denne informanten

at det å kunne fungere som psykolog og sjelesørger er nødvendig for å få utført jobben på en tilfredsstillende måte. I den tidlige fasen like etter et selvmord er pårørende i sjokk, og i Norge er det tilfeldig hvilken hjelp man får når man rammes av selvmord, vist ved en studie hvor det kom frem at bare 1/3 av kommunene hadde kriseplaner for denne gruppen (Dyregrov, K., Dyregrov, A. & Nordanger 1999). De etterlatte som deltok i denne studien etterlyste tidlig og aktiv hjelp, hvilket gjenspeiler informantenes inntrykk av at mennesker som rammes har behov for profesjonell hjelp også innledningsvis. Forskning har også vist at selvmordsetterlatte oftere benytter seg av uformelle støttekanaler, da stigma og tabu i samfunnet kan hindre dem i å selv oppsøke det offentlige hjelpeapparatet (Provini, Everett & Pfeffer 2000). Denne gravferdskonsulenten viser god forståelse for at mennesker i sjokk må møtes på en helt annen måte enn pårørende som ikke er det. Om vi ser på slutten av utsagnet hvor han med selvfølgelighet tar slike hensyn, virker det som om han er meget komfortabel med å gi de pårørende ekstra omsorg og samtalestøtte, selv om slike situasjoner innledningsvis beskrives som vanskelig og krevende. Utsagnet får også godt frem hvordan man som gravferdskonsulent må veksle mellom å inneha flere ulike roller, og hele tiden avveie om pårørende er klar for å gjennomgå de mer praktiske detaljene. Denne avveiningen beskriver han videre slik:

"Det er det der med å sette seg ned og ha den første kontakten med pårørende i en sånn situasjon (ved selvmord, red.anm) - det å være nødt til å være så forsiktig, samtidig som vi må ha klarhet i hva som skjedde og hva som skal skje videre. Den balansegangen der kan være fryktelig vanskelig å få til. Etter to timer med sånt er man mentalt utmatta... Man spør seg selv hele tida: Gjorde jeg en god nok jobb? Var det noe annet jeg kunne gjort?"
Informant 7

Dette utsagnet viser hvordan vedkommende hele tiden ønsker å ivareta de pårørende og etablere en relasjon til dem, samtidig som han har et ansvar for å få et minimum av arbeidsoppgaver utført. Hensynet til timing av spørsmål virker å være den største utfordringen, da det å skulle balansere mellom å dekke pårørendes psykologiske behov og behovet for å innhente informasjon oppleves som energikrevende. På en måte har

gravferdskonsulenten en meget sammensatt og utfordrende oppgave når hjelpeapparatet ikke er på plass, og på grunn av dette er det at amerikanske byrå har ansatt egne terapeuter (Lensing 2001). Det at informanten reflekterer såpass over egen innsats og uttrykker en mental slitenhet, viser et emosjonelt engasjement i de pårørende og en omsorg for deres situasjon som påvirker ham på det personlige plan. En annen uttrykker varsomheten som må utvises i samtalen slik:

”Der døden er som et sjokk på pårørende, der må du bruke mye mer tid på pårørende, for mange så er de helt låst fast og klarer ikke snakke for seg... Det er jo sorgterapi vi driver med samtidig, fordi at når du sitter der da med sånne helt plutselige dødsfall, når det skjer brått og brutalt, så er det der det er vanskeligst, å møte pårørende dagen etterpå med sterke følelser og som kan være sinte. Og da velger du dine ord med omhu”
Informant 4

Det at informanten bruker ordet ”samtidig” reflekterer en bevissthet om at han gjennom sitt arbeid utfører mange oppgaver parallelt. I samtalen med de pårørende må mange av deres følelser bearbeides på samme tid som oppgaven med å få sydd sammen en begravelse ligger i bakhodet, hvor den avdøde skal representeres på en verdig måte. Det at informanten beskriver sitt arbeid som en form for sorgterapi, viser at han ser nødvendigheten av å la de pårørende få gå igjennom disse følelsene av blant annet sjokk og sinne før de kan ta fatt på å planlegge gangen videre. At slike saker som oftest tar mer tid og krever bedre samarbeid med de pårørende uttrykkes også av denne informanten gjennom dette utsagnet;

”Det går ikke an å sette deg ned å skrive når du kommer inn i en familie som er i sjokk, da må du opparbeide en form for fortrolighet”
Informant 4

Her beskriver informanten at emosjonell inntoning og verdien av å etablere en relasjon er svært viktig i situasjoner hvor de pårørende er i sjokk. Han uttrykker også at det å skrive ned relevant informasjon ikke er akseptabelt når de pårørende er såpass emosjonelt

aktiverte. Flere andre informanter tok også opp hvordan ”kofferten” (med skjema o.l.) bevisst blir satt i bakgrunnen, som i denne uttalelsen;

”Når jeg kommer hjem til folk da så er jeg ikke så ivrig på å ta frem kofferten for å notere ned personalia og sånt, jeg blir mer sånn at jeg setter meg ned og prater med dem om hvordan de har det og hvordan de tenker. Så den første timen kan bare gå med til å sitte der og prate. Også er jeg sånn at jeg prøver å huske mer og ikke notere så mye som jeg gjør til vanlig. Setter meg ned og noterer etterpå isteden. Ved sånne type dødsfall så har vi mer kontakt med de pårørende enn vi har til vanlig. Du er innstilt på det på forhånd”.
Informant 3

Her blir kofferten et bilde på de mer formelle tingene, og bevisstheten om at dette ikke er så viktig innledningsvis symboliseres av at kofferten settes i bakgrunnen inntil informanten har etablert en mer personlig relasjon med de pårørende. Det å notere under samtalen trekkes også her frem som ikke forenlig med det å skulle være emosjonelt inntonende i en slik situasjon. Det å finne ut av de pårørendes opplevelse av situasjonen blir viktigere for at arbeidet skal bli vellykket, og at informanten er forberedt på dette viser en omtanke for at behovene i slike situasjoner er langt mer omfattende og krever mer av ham selv.

Hvordan gravferdskonsulenter tilegner seg kunnskap om og evne til å møte mennesker i sorg bygger naturligvis mye på deres relasjonskompetanse når de begynner i jobben. Siden begravelsesbyrå ofte er familiebedrifter var det kun 4 av 8 som hadde erfaring fra andre yrkesområder, og slik sett fikk halvparten av informantene yrket som gravferdskonsulent inn i ryggmargen allerede fra barndommen. Det kom mange utsagn som reflekterte verdien av å opparbeide seg yrkeserfaring, og de som hadde jobbet lengre fremhevet tryggheten det ga å ha møtt mange ulike mennesker. En av de med relativt mindre erfaring i yrket beskrev det slik;

”Det å behandle mennesker i den situasjonen de er i når de kommer til oss... jeg tror ikke en kan bli ferdig utlært med det”
Informant 2

Dette utsagnet reflekterer en ydmykhet ovenfor det å skulle få hjelpe mennesker som står midt i sorgen, og en ydmykhet ovenfor det å møte hvert enkelt menneske på forskjellig vis. I tillegg uttrykkes en forventning om at i årene som kommer vil han gjennom jobben få utvikle seg gjennom det å møte mennesker, og at ingen teoretisk kunnskap kan gjøre ham utlært på dette området. En annen med vesentlig mer erfaring uttrykte det på denne måten;

”Jeg lærer jo noe nytt hele tida og utvider horisonten, og det håper jeg at jeg fortsetter med til jeg går av med pensjon”
Informant 7

Her uttrykkes en erfaring med at gjennom flere år er det stadig utfordrende situasjoner og nye mennesker som gjør at man i dette yrket må tilpasse seg til stadighet, og at ingen dag er lik. Å uttrykke et håp om at læringen alltid vil fortsette reflekterer ikke kun et ønske om å lære mer, men i tillegg reflekterer det et standpunkt om at den dagen man ikke lærer mer, da har man mistet evnen til å se det enkelte mennesket i dets personlige sorgopplevelse.

6.3 ÅPENHET OM SELVMORD

Alle informantene hadde vært innom selvmordssaker, og yrkesmessig erfaring med slike saker var avhengig av antall år i jobben. Alle syntes denne typen saker var mer utfordrende enn de ”vanlige dødsfallene” (som følge av alderdom), og flere nevnte selvmordsetterlatte som ville snakke om følelser som skam, skyld og sinne. Disse følelsene ligger ofte i bunnen når det oppstår hemmeligheter eller historier blir tabubelagte i en familie (Seltzer 2003). For å bistå de etterlatte med informasjon i forbindelse med selvmord, ble foreningen LEVE (Landsforeningen for etterlatte ved

selvmord) nevnt under de fleste intervjuene (minimum en fra hvert byrå kom inn på denne foreningen). Flere nevnte at det var vanlig prosedyre å dele ut en brosjyre LEVE har gitt ut som heter ”Når noen har tatt livet sitt”.

Informantene ble også spurt om erfaringer med selvmord på det personlige plan og holdninger til det å ta selvmord. Kun en informant hadde opplevd selvmord i relativt nær omgangskrets. Der de andre hadde få tanker rundt holdninger til selvmord, vil jeg gjerne få trekke frem hvordan det tydelig kom fram at denne informanten hadde tenkt grundigere igjennom hva det er som kan drive folk til å ta selvmord;

”Det å ha en personlig opplevelse med det, det.. Man får tankene på riktig plass... Jeg forstår dem som tenker sånn at “Sånn som jeg har det nå, sånn blir det resten av livet. Derfor kan jeg like gjerne gjøre det her”. Jeg tror mange av dem tenker sånn, det er jo ikke en uvanlig tankegang. Men når man blir eldre, føler man at sånn blir det ikke resten av livet. På ingen måte dømmer jeg dem som tar selvmord”.
Informant 7

Her kommer det frem at det å oppleve selvmord på et personlig plan tydelig har gjort informanten mer bevisst på pårørendes situasjon i forbindelse med et selvmord. Det å få ”*tankene på riktig plass*” kan henspeile på andres ulike holdninger til selvmord, og at denne informanten føler at på grunn av sin personlige erfaring har han dannet seg holdninger som føles riktige for ham. Denne informanten viste en trygghet i egne holdninger som ikke ble fremvist av de andre informantene. Han trekker også inn refleksjoner rundt livsforløpet; om hvordan man som ung tillegger nuet stor mening, og hvordan det å eldes gir mennesker et bedre perspektiv på at endring skjer over tid. Om man ser på statistikken over selvmordstall, ser man at etter en økt innsats med selvmordsforebyggende arbeid er det blant de unge at selvmordstallene dessverre ikke har gått ned (Skogen 2006). Flere var opptatt av at holdninger omkring selvmord hadde de ikke gjort seg opp noen spesifikke formeninger om, og at det uansett ikke ville påvirke dem i jobben;

"Når selvmord er den eneste løsningen, så er det et valg vedkommende har tatt og da må man akseptere det... vi nullstiller oss når vi starter på et oppdrag, da drar vi ikke med oss andre ting"
Informant 4

Denne informanten snakker om hvordan han mener at personlige holdninger ikke er relevante i jobbsammenheng, og at holdninger omkring selvmord bør man kun akseptere uten å fordype seg i det. Opplevelsen som intervjuer her var også at dette var et tema som informanten ikke synes det var verdt å diskutere, og han gjør seg ikke opp noen formening om hvordan han som person kan komme til å unnvike visse tema i samtaler på grunn av egen bakgrunn og egne opplevelser. Utsagnet er også et bilde på hvordan de som gravferdskonsulenter må forberede seg på å legge egne, dagligdagse problem til side for å kunne være til best hjelp for de pårørende. Han bruker også begrepet "vi" fremfor "jeg", hvilket reflekterer at han bærer på en antagelse om at andre gravferdskonsulenter også legger personlige meninger til side. En annen informant, som hadde klarere holdninger til selvmord, mente også at dette ikke ville ha en innvirkning i forhold til yrkesutøvelsen;

"Jeg synes at det å ta sitt eget liv er en feig og egoistisk handling. Nå har det ingenting med jobben å gjøre, det er en personlig greie"

Og videre på spørsmål om dette muligens kan komme til å påvirke ham i jobbsammenheng;

"Underbevisstheten min ville sikkert ha det (blitt påvirket, red.anm)*, men jeg ville aldri ha vist det til de som kommer til oss"*
Informant 2

Her sier informanten først at personlige meninger vil påvirke underbevisstheten hans, og han mener at underbevisstheten ikke vil ha en betydning for hvordan han møter de pårørende. Den siste del av utsagnet viser at han muligens antar at han kan kontrollere

underbevisstheten sin, eller at han i en situasjon med selvmordsetterlatte aktivt vil forsøke å skjule egne holdninger. Dette kan ha en sammenheng med at informanten uttrykker nokså sterke meninger som ikke setter avdøde i et spesielt positivt lys, og at det å skulle planlegge en minneverdig begravelse sammen med de pårørende ikke føles forenlig med å tillegge selve selvmordshandlingen negativ mening. Slik sett er det meget forståelig at informanten understreker at dette kun er hans personlige mening, og at han ikke bevisst vil vise den i samvær med pårørende. Om det derimot går an å dra et klart skille mellom personlige meninger og profesjonalitet kan man spørre seg om, da alle vil påvirkes av egne tankesett i yrkesutøvelsen. Man kan også undre over hvordan denne informanten vil reagere om selvmordsetterlatte selv bringer slike holdninger på bane i samtaler. En annen informant beskrev en opplevelse av å komme inn i en familie hvor han følte at de etterlattes holdninger vanskeliggjorde sorgprosessen;

"En familie gikk ikke utom døra etter at det hadde skjedd. Vedkommende var godt kjent og det kom som et sjokk på hele nabolaget. Der satt de med sånne holdninger som at selvmord er sånt som ikke skjer i de beste hjem for å si det sånn. De hadde veldig vanskelig med å takle det, isolerte seg helt. Da følte jeg at her strekker ikke jeg til lengre, når de begynne å ta opp sånn da, og da viste jeg til at det er folk å henvende seg til".
Informant 3

Denne historien er et meget godt bilde på hvilke situasjoner man som gravferdskonsulent kan komme i gjennom kontakten med de etterlatte. Her ble informanten konfrontert med holdninger han observerte at satte familien i en veldig vanskelig posisjon til å komme seg videre i sorgprosessen. I slike situasjoner står gravferdskonsulenter ovenfor et viktig veiskille; en kan overse problematikken og la de etterlatte takle disse holdningene selv, en kan begi seg inn i en diskusjon man er usikker på hvor ender, eller man kan velge å oppfordre de etterlatte til å oppsøke hjelp. Om vi ser på hva som er blitt etterlyst av pårørende gjennom prosjektet "Omsorg ved brå uventet død", er det at denne hjelpen bør være på plass tidlig og uten at man skal behøve å be om det (Dyregrov, K., Dyregrov, A. & Nordanger 1999). I slike tilfeller blir det heller til at gravferdskonsulenter må

oppfordre de etterlatte, og at denne informanten valgte å be familien oppsøke hjelp reflekteres også i hans tanker omkring holdninger til selvmord;

"Den som har gjort det, hvorfor og sånt, hva den har tenkt og sånt, det vet jeg ikke om jeg tenker så mye på. Jeg tenker mer på at familien rundt dem skal komme seg gjennom det, for det er jo mye snakk om grunner til hvorfor den har gjort det og sånn. Jeg er mer opptatt av at ektefellen som sitter igjen skal klare å komme seg videre".
Informant 3

Her kommer det også frem at i samtaler blir det ofte snakk om grunner til hvorfor avdøde valgte å ta selvmord, og at dette er et tema som informanten ikke ønsker å diskutere med de pårørende. Dette utsagnet vitner også om en omsorg for de etterlatte og et fremadrettet fokus på deres nye hverdag, hvor de etter selvmordet skal leve videre. Det å skulle *"komme seg gjennom det"* kan derimot være en prosess hvor man må gå inn på etterlattes holdninger og tanker omkring det å ta selvmord. Og det var nettopp det denne informanten gjorde, da han møtte en familie hvor han så at det å leve videre kunne bli meget utfordrende om de ikke fikk snakket med profesjonelle fagfolk; han oppfordret dem til å søke hjelp for å få bearbeidet de vanskelige problemstillingene.

En problemstilling pårørende må igjennom kort tid etter et dødsfall er hva som skal stå i dødsannonsen. Foreningen LEVE bruker også dødsannonsen som virkemiddel på sine hjemmesider, hvor de har fiktive annonser som åpningsbilde (www.leve.no). For å se nærmere på informantenes tanker omkring åpenhet om selvmord ble det undersøkt hvilke råd de gir når annonsen utarbeides, siden dette er noe konkret hvor de har mulighet for å gi direkte råd til de etterlatte. Hvilke signal man sender til omgivelsene gjennom dødsannonsen kan få følger for hvordan de etterlatte blir møtt av andre utenforstående i ettertid, og dette kan være signal de etterlatte ikke er klare over betydningen av selv. Kommunikasjonsfunksjonen innholdet i en dødsannonse får kan være vanskelig å se for pårørende som ikke har erfaring med utarbeidingen;

”Det jeg sier, er at hvis det kommer fram av annonsen at det har vært et selvmord, selvfølgelig på en pen og ordentlig måte, så slipper man i ettertid spørsmål fra fjerne bekjente og gamle venner. Det er nok en fordel i ettertid at det har vært åpenhet om det. Da er det ikke noe tvil om saken og folk de møter kan forholde seg til det”
Informant 7

Her peker informanten klart på hvilke følger det får om teksten man bruker er mer generell og intetsigende; da vil sannsynligvis folk spørre mer om omstendighetene rundt dødsfallet og de etterlatte vil ofte måtte forklare for andre i ettertid. Om det går tydelig frem peker også informanten på at det vil bli enklere for omgivelsene å forholde seg til at de etterlattes situasjon, om de vet hva som har skjedd uten å måtte spørre om det. Slik sett kan åpenheten skåne både de etterlatte og de utenforstående som vil vise omtanke; de etterlatte skånes for unødvendige spørsmål og de utenforstående kan synes det blir lettere å vise omsorg om det er klart hva som har skjedd. En annen informant fremhevet også fordelen av å kommunisere til andre hva som har skjedd;

”Jeg nevner til de at når du setter inn en dødsannonse så har du muligheten til å forklare mye til folk, men du har også muligheten til å si nesten ingenting. Å ta et skritt med det å være åpen om ting, det tror jeg kanskje kan være en hjelp for dem, slik at det blir enklere for andre å nærme seg de i ettertid, så jeg oppfordrer til at de skal ta opp temaet”
Informant 3

Her sier informanten at han på en tydelig måte oppfordrer selvmordsetterlatte til å være åpne om omstendighetene. Han fremhever også hvordan det er opp til de etterlatte selv om de vil utnytte mulighetene som ligger der. Gjennom å forklare for dem deler han egne erfaringer slik at de etterlatte blir bedre i stand til å ta bevisste valg basert på informantens refleksjoner om dødsannonsens kommunikative funksjon. I et tidligere utsagn så vi at denne informanten i forbindelse med selvmord satte sterkt fokus på hvordan han kan hjelpe de etterlatte gjennom sorgprosessen. Det at han har et slikt fokus gjør nok at han føler seg sikrere på at å oppfordre de etterlatte til åpenhet vil gagne dem i ettertid, og jeg vil også anta at hans råd oppleves som troverdige og basert på omtanke.

En informant kunne fortelle at han hadde diskutert selvmord og dødsannonser med forskjellige prester;

"Jeg har snakket en del med prester om det der, og der opplever at vi enkelte pårørende prøver å skjule det der med selvmord. Der er vi tilbake til psykologien, det er fordi de føler skyld og skam og sånne ting. Men det er det jo ingen grunn til - vi vet jo i dag at ingen kan lastes for at en person tar livet sitt. Og nå kommer vi til det du spurte om, med annonsen.. Vi anbefaler at det vises full åpenhet. Forklare dem at de ikke har skyld eller kan noe for det, selv om de føler det slik. Så det anbefales av både psykologer og prester at man setter et diskret notat, f.eks "livet ble for tungt å bære" i annonsen"
Informant 6

Denne informanten nevnte flere ganger i løpet av intervjuet at han i vanskelige situasjoner ofte søkte råd hos andre yrkesgrupper han kommer i kontakt med, spesielt prestene. På denne måten har han støtte fra andre yrkesgrupper i uttalelsene sine, hvilket også kan være nyttig informasjon å trekke frem i samtaler med de etterlatte. Informanten viser også en forståelse av hvorfor enkelte etterlatte ønsker å skjule sannheten. Med en slik forståelse er han nok bedre i stand til å anbefale åpenhet gjennom å på forhånd ta opp disse vonde følelsene med de etterlatte.

Det var andre informanter som ikke så det som sin oppgave å lede de etterlatte i noen retning, og at om de ønsket å skjule det på grunn av vonde følelser måtte det ønsket bare etterfølges;

"Nei jeg oppfordrer de ikke, fordi at et selvmord... det er en fallitterklæring for mange at et familiemedlem tar sitt eget liv. Det kan være sarte følelser der i familien som gjør at de i første omgang vil dekke over at det var et selvmord, og hvis de ønsker det så får de lov til det. Vi fraråder ikke å vise at det er et selvmord... Jeg har ingen spesielle oppfordringer om å fremheve at det var et selvmord".
Informant 4

Her peker informanten på at mange opplever selvmord i familien som et stort nederlag, i og med at ordet *fallitterklæring* brukes. Ofte kjenner de etterlatte skam og skyld ved selvmordsdødsfall, hvilket kan understreke nederlagsfølelsen (Jordan 2001, Seltzer 2003). For denne informanten blir følelsene familien sitter med opp til dem å håndtere videre, og ønskene de pårørende kommer med etterfølges. Denne informanten vektlegger det å etterkomme de etterlattes ønsker uten å innta en rådgivende posisjon, og han har ingen refleksjoner rundt det å hjelpe de etterlatte til å ta et mer bevisst valg. Denne informanten tilhørte den delen av utvalget med en god del års erfaring, så det er derfor rimelig å anta at han har tenkt over hvilke signal en dødsannonse kan gi.

En informant trakk også frem hensikten ved kondolanse ved graven;

"Når vi utformer dødsannonsen, da kommer vi jo også til om de pårørende ønsker seg frabedt kondolanse ved graven. Ja dette har du sannsynligvis sett at det står; Vennligst ingen kondolanse ved graven. Når pårørende sier at dette vil de skrive for å slippe at alle skal komme bort til dem, da synes jeg at jeg må beskrive litt hvilke, ja... følger dette får. Det kan bli vanskeligere for kjente å bare komme bort på butikken og vise støtte om de ikke får muligheten til å gjøre dette ved grava først, og da kan det hende at de støter bort andre som ønsker å hjelpe"
Informant 8

Dette utsagnet viser godt hvordan vedkommende føler et ansvar for å hjelpe de etterlatte til å ta bevisste og opplyste valg. Han etterfølger ikke ønskene deres når de uttrykker dem, men gjennom å ta tak i hva de ønsker og beskrive for dem hva det er de egentlig signaliserer, får de pårørende et bedre grunnlag for å ta beslutninger. Gjennom bruk av realistiske eksempel, som det å møte kjente på butikken, blir det enkelt for de etterlatte å sette seg inn i hva det er han snakker om. Dette vil sannsynligvis gjøre et større inntrykk på de etterlatte enn om informanten bare hadde brukt ord om følgene i seg selv, hvilket informanten virker å være oppmerksom på i det han bruker ordet "*beskrive*".

6.4 ÅPENHET OM DØDEN OVENFOR BARN

Alle informantene likte å prate om dette temaet, og alle utstrålte en trygghet og et engasjement når det kom til inkludering av barna. Alle informantene var enige i at barn skulle få delta på lik linje med voksne, og i et intervju ble det nevnt at å være med i begravelse er like naturlig som å delta i bryllup eller dåp. Alle med flere års erfaring i yrket beskrev at de alltid oppfordret de voksne til å la barna få legge noe i kista, eksempelvis en tegning eller noe annet meningsfylt, slik at barna også følte deltagelse i ritualene. Dette er råd som er helt i tråd med litteratur om barns deltagelse ved dødsfall (Goldman 1996, Dyregrov, A. 1997, Dyregrov, A. 2000, Grøholt m.fl. 2003). Svanholm begravelsesbyrå, som er det største byrået i Trondheim, har hjelpemateriale spesielt beregnet på barn; en liten billedbok som heter ”Det er lov å være lei seg” utgitt av Libretto forlag. Fonus begravelsesbyrå, som er del av en skandinavisk kjede, har egne brosjyrer hvor det i den ene (kalt ”Når noen dør”) fantes et avsnitt spesifikt rettet mot barn og sorg. Dette avsnittet finnes også på selskapets hjemmesider og lyder slik;

”Barn som opplever et dødsfall har vanligvis ingen erfaring med dette. De har heller ikke en ferdig utviklet forståelse å bearbeide følelsene sine med. Men fantasien er godt utviklet. Snakk med barna om det som opptar dem, det kan være vanskeligere å forholde seg til fantasien enn realiteten. Vi bør ikke st at den avdøde sover, noen barn har blitt redde for å legge seg om kvelden av frykt for å dø. Barna bør få ta del i det de selv ønsker, f.eks. å se den døde i kisten og være med i begravelsen. Det kan være en god opplevelse for barn å legge noe i kisten til avdøde. Dette kan være noe de selv har laget, tegnet eller skrevet, blomster de har plukket eller en gjenstand som betydde noe spesielt i barnets forhold til den avdøde”.

www.fonus.no

Alle informantene hadde svært mye å bidra med når det gjelder barn og sorg, og alle hadde omtrent de samme rådene som gikk på å la barn delta og viktigheten av at de får realistiske forventninger til hva som skal skje. Siden alle var såpass ensartede, vil jeg her

avgrense meg til noen utsagn som har med åpenhet om døden ovenfor barn å gjøre, da det er mest relevant for hovedtemaet i oppgaven.

”De har en veldig sunn innstilling til døden, små unger... Vi voksne prøver jo ofte å skjerme dem fra det der, men det viser seg at det er misforstått”
Informant 6

Det at informanten legger vekt på at barn har en *veldig sunn innstilling* virker her å reflektere at ikke alle andre (les: voksne) har det. Barns naturlighet taler for at vi ikke må skjerme dem, og informanten beskriver her at voksnes antagelser ikke har grunn i virkeligheten. Atle Dyregrov (2004) sier også det samme som informanten med ordene *”Barn tåler at vi snakker direkte og konkret med dem om døden... og vi skal være forsiktige så vi ikke øker deres forvirring”*. Voksnes redsel for å tale med barn om døden bunner kanskje heller i deres egen innstilling til døden som noe vanskelig å håndtere, og ikke en forståelse for at barns naivitet kan gjøre det enklere for dem å ta inn ny informasjon. En av de yngre informantene i utvalget fortalte at han synes ikke at åpenhet om døden ovenfor barn er et tema folk undres spesielt mye over i dagens samfunn;

”Jeg får mange sånne historier fra dagens middelaldrende, at de ble skyssa unna. Men den stemninga har jo snudd seg og det er ingen tvil om at dagens foreldre har den tankegangen (åpenhet om døden ovenfor barn, red.anm). *De er mye mer opptatt av hvordan de skal fortelle det til barnet på riktig måte enn hvordan de kan skjule det for barnet.”*
Informant 7

Dette utsagnet viser at informanten har opplevd at foreldre i dag ønsker å være åpne ovenfor barn, men at de ofte undres over og søker råd om hvordan det bør gjøres på best mulig vis. Utsagnet viser også kunnskap som er ervervet gjennom yrket om at tidene har endret seg de siste tiåra, og at barn får delta mye mer i dag enn for 40 år tilbake. Agnar Meling (1992) kommenterer også om usikkerheten rundt hvordan man skal kommunisere med å si at økt kunnskap om barns behov gir ikke økt evne: fordi om foreldre vet at de

bør fortelle, vet de ikke hvordan de skal legge det frem. Dette gjelder ikke bare foreldre, men også leger og annet helsepersonell (Ryel 2005). Hvordan foreldrene forholder seg til barna har mye å si for hvordan barna takler situasjonen, og flere informanter hadde refleksjoner omkring dette;

"Unger er mye mer vare enn vi trur og oppfatter mye mer. Vi undervurderer så lett unger. Og plutselig er de i en situasjon med de voksne, og ser at du og mannen din snakker lavt sammen, og så blir de usikre: er det jeg som har gjort noe dumt nå? Hva er det nå? ...Det verste vi gjør, er å prøve å skjule noe. Vi må være åpne og snakke om det... Når de er med ungene (ved syning og begravelse, red.anm)*, du verden så mange spørsmål foreldrene besvarer!"*
Informant 5

Her kommer det frem en forståelse for barns evne til å være oppmerksomme på alt som skjer rundt dem, og at de vil tillegge de voksnes hemmeligheter mening. Informanten viser gjennom et tenkt eksempel hvordan barn kan komme til å føle usikkerhet om voksne forsøker å skjule ting. Når de voksne tror de greier å skjule ting helt for barna, vil barna være i stand til å føle at noe ikke stemmer fordi de er såpass "vare". Barns behov for informasjon understrekes også ved at informanten har observert at barn spør mye, og at barn vil oppfatte det om vi ikke møter deres spørsmål med ærlighet og åpenhet. Her er informanten inne på barns evne til å oppfatte og tolke nonverbal kommunikasjon og tvetydige signal, hvilket mange fagfolk tar opp i litteratur som omhandler barn og sorg (Bøhle 1998, Dyregrov, A. 2000, Raundalen 2000, Anneberg 2002, Grøholt m.fl. 2003, Seltzer 2003). Siden små barn har begrenset med erfaring å tolke opplevelsene sine utifra og mangler forutsetninger for å forstå visse situasjoner, vil de ofte "lese de voksne" og bygge sine fortolkninger på nonverbale tegn som ansiktsuttrykk og kroppslige reaksjoner (Grøholt m.fl. 2003). Bøhle (1998) beskriver også hvordan barn kan komme til å forstå mer enn de voksne tror, og at dette vil ramme begge parter da barnet ubevisst oppfatter at dette er noe det ikke skal snakkes om, og foreldrene tier på grunn av at de antar at barnet ikke vet eller ikke forstår. Informanten trakk også frem hvordan barn vil være svært

nysgjerrige om de får muligheten til det, og at barn undrer seg over mye og vil spørre når de føler seg komfortable nok, kommer også frem i denne informantens utsagn;

”Det er helt utrolig hvor forstandig de kan være selv om de er så små....La ungene få sørge, se ungene og prat med dem om det, for unger er veldig sånn at de ikke skal være til bry når de merker at foreldrene har det vanskelig. Så erfaringen min gjennom det jeg har opplevd selv er at ungene holder det for seg selv så lenge det ikke blir tatt tak i. Hvis en unge virker som en tar det helt greit og ikke har noe problem med det og ikke snakker om det, da er det problem altså. Da er det alvorlige problem er jeg overbevist om”.
Informant 1

Denne informanten sier noe om de voksnes ansvar for å inkludere barna, og at barna selv ikke kan være de som har ansvaret for å ta tak i tema som er vanskelige også for de voksne. Atle Dyregrov (2000) sier akkurat det samme da han påpeker at det er de voksnes ansvar å initiere samtaler om vanskelige tema med barn, de voksne kan ikke vente på at barnet selv tar mot til seg da det kan signalisere at barnet ikke bør spørre. Det å unngå et tema gir indirekte en beskjed om at en ikke skal spørre (Runvik 2003). Den første delen av utsagnet omhandler også, som det forutgående sitatet, om barns varhet ovenfor de voksnes oppførsel. Informanten legger vekt på at de voksne må evne å se barnas behov, for hvis ikke vil barna ”skygge banen” for ikke å gjøre situasjonen vanskeligere for de voksne. Barn inntar ofte den holdningen at de ikke skal medvirke til at de foresatte blir triste om de merker at et tema er vanskelig å snakke om (Anneberg 2002, Dyregrov 2000). I Meling’s oppgave ”Barn etter fars selvmord” (1992) ble dette også nevnt av barna selv: den de helst ville snakke med om far var mor, men de tenkte at hun hadde nok med sitt slik at de ville skåne henne. Den andre delen av utsagnet omhandler de gangene at barn ikke viser behov for å snakke om situasjonen, hvor informanten ser dette som svært unormalt og et tegn på at noe er galt fatt. Dette viser god forståelse for at barn genuint er nysgjerrige og har et stort behov for informasjon, og at de gangene de ikke etterspør noe og alt virker som vanlig, det er da de virkelig sliter med å takle situasjonen. Barn bør få muligheten til å fortrenge det som har skjedd innimellom, men en veksling mellom på den ene siden å akseptere situasjonen og på den andre siden benekte og unngå

vil være et tegn på sunn mestring (Van Dongen-Melman m.fl. 1986). Barn går inn og ut av sorgen på en helt annen måte enn voksne, og om de ikke viser noen tegn til sorg bør voksne hjelpe dem inn i sorgprosessen (Goldman 1996, Dyregrov, A. 2000). At barns reaksjoner avhenger av hjelp fra deres nettverk til å takle vanskelige situasjoner, kommer også meget godt frem i denne uttalelsen;

"Så når jeg blir spurt om det (av kunder om barns deltagelse i ritualer som syning og begravelse, red.anm)*, sier jeg at hvordan ungen reagerer har ingenting med dødsfallet å gjøre -det har noe med reaksjonene til de andre å gjøre. Hvis de voksne har en normal tone -sorg er jo lov å vise, også med gråt, men i en normal tone- at det her er trist og sånn, men vi skal komme oss igjennom. Har de en sånn tone, så tåler ungene alt... Barn er trygge når de får trygghet fra de voksne. Men når de merker at de voksne er litt på "bærtur" så blir barnet utrygt, og det er der det ligger. Så barn synes jeg kan bli med på alle sånne ting, det er de voksnes oppførsel som teller for barnet."*
Informant 7

Denne informanten viser en grundig forståelse av at voksne ofte er barns referanseramme; når ting blir uforståelige vil barn observere voksnes reaksjoner for å få informasjon om hvordan de skal tolke situasjonen. De registrerer og tolker følelsesmessige endringer hos nære personer med omhu som en kilde til informasjon(Van Dongen-Melman m.fl. 1986), og i dette utsagnet legges det stor vekt på at barn har et behov for at de voksne normaliserer og fungerer som gode rollemodeller. *"Tonen"* – ikke bare det konkrete stemmeleiet, men også hvordan ting forklares - blir vektlagt, hvilket understreker barns behov for troverdig informasjon. Uttrykket "å være på bærtur" er et velkjent begrep i trøndersk dialekt, og henspeiler på at om de voksne er irrasjonelle eller usikre i sin opptreden, så vil dette fanges opp av barnet og skape utrygghet. Informanten sier også at det er ikke mye som skal til da han bruker ordet *"litt"* fremfor det å være "helt på bærtur", for å illustrere at barn gjennomgående må kunne ha tillit til det de voksne sier. På slutten understreker informanten i hvor stor grad ansvaret ligger hos de voksne da han sier at det er deres oppførsel som teller, og dette er en altsigende oppsummering av hans mening om dette temaet. Når barn utsettes for traumatiske

situasjoner, vil opplevelsene deres alltid være nært knyttet til de voksnes reaksjoner og evne til å ivareta barna (Grøholt m.fl. 2003).

6.5 ÅPENHET OM SELVMORD OVENFOR BARN

Ved det forrige avsnittet som omhandlet åpenhet om døden ovenfor barn var det meget liten variasjon i gravferdskonsulentenes holdninger, selv om alle uttrykte seg på ulike måter. Dette kan kanskje ha en sammenheng med at tabu omkring dette har avtatt i de siste generasjonene. Selvmord er fremdeles tabubelagt, men siden gravferdskonsulenter opplever selvmord langt oftere enn "mannen i gata", kan det tenkes at de er bedre i stand til å prate om det, også ovenfor barn. Under intervjuet ble alle bedt om å gjøre seg noen tanker rundt hva de ville sagt om en enke eller enkemann etter selvmord, eller en forelder etter et eldre søskens selvmord, hadde spurt dem om hva skal sies til barnet på 5 år. Ingen kunne huske å ha vært i en slik situasjon, men flere nevnte at de følte spørsmålet var relevant med tanke på at det kan jo hende at de kommer i en slik situasjon.

"Begynner å komme borti et område (åpenhet om selvmord ovenfor barn, red.anm) *som er litt utenfor jobben vår, men som det er veldig lett å komme borti... og det har jeg gjort flere gang, både når det gjelder selvmord og andre dødsfall; at det finnes hjelp å få, at det finnes folk som har vært igjennom akkurat det samme som deg, og at det går an å søke hjelp hos sånne plasser"*
Informant 3

Her peker informanten på hvor kort veien er fra de praktiske gjøremålene, som i utgangspunktet er gravferdskonsulenters arbeidsoppgaver, til situasjoner hvor pårørende ber om støtte til å takle mer psykologisk relaterte utfordringer. Det er tydeligvis ikke uvanlig at informanten befinner seg i slike situasjoner, og han inntar da en støttende roller hvor han henviser til at vedkommende ikke er alene her i verden. Dette er en av hovedfunksjonene til organisasjonen LEVE, som er skal være en organisasjon for mennesker som har opplevd å bli etterlatt i selvmord (www.leve.no). Å fremheve at andre har opplevd det samme gjør det nok lettere å introdusere et forslag om å søke hjelp, og

det normaliserer i tillegg det steget det er å søke profesjonell hjelp. Samtidig er det kun en opplysning om at hjelpeapparatet finnes, uten at det blir påtrengende siden informanten velger ordene ”går an” fremfor ”bør”. Denne informanten hadde på forhånd sagt mye om åpenhet omkring selvmord ovenfor barn, og han så på det å henvise de etterlatte videre som en siste utveg etter samtaler;

”Jeg er nå av den oppfatningen at jeg synes de skal fortelle det ja. Synes det vil være rart hvis de ikke forteller det. Jeg tror jeg ville ha lagt det til på en måte da, finne på ting for og i mot, for å fortelle det og for ikke å fortelle det. Men jeg tror nok jeg ville ha vært litt ledende i den retningen å fortelle det, men kanskje på en litt mildere måte. Tror jeg ville ha prøvd å ikke gi et klart svar med en gang, og heller pratet litt om det. Jeg ville sagt hva jeg synes om det, og spurt hun hva hun synes om det, hvis det er en enke som sitter igjen. Ut ifra det jeg tror og mener så hadde jeg ville vært åpen om det... jeg ville ha oppfordret henne til å være mest mulig åpen. Jeg ville ha snakket ut i fra det jeg tror og mener selv. Være helt på samme nivå som henne og bare prate om det. Men jeg hadde nok kanskje, hvis det hadde blitt en lang samtale ut av det, og jeg føler at jeg ikke kommer noe lenger, så hadde jeg villet henvise henne videre”.
Informant 3

Om vi ser på hva denne informanten har lagt vekt på i andre utsagn på andre områder, hadde han et sterkt fokus på å hjelpe de etterlatte videre. Det synes også her i hans måte å gripe situasjonen an på; han er ikke redd for å bruke seg selv og dra frem egne meninger i samtalen med de etterlatte. Denne informanten trengte ikke lang betenkningstid på spørsmål om åpenhet ovenfor barn, og virket trygg på hva han syntes var det riktige å gjøre. Å skjule sannheten sees som ”rart”, men det blir lagt vekt på å komme frem til at åpenhet er viktig gjennom en likeverdig samtale. Dette sikrer at temaet blir grundig gjennomgått i dialog, og at gravferdskonsulenten på samme tid får forsikret seg om at de etterlatte kjenner seg kompetente nok til å takle dette videre selv. Det ansvaret han tar for de menneskene han treffer i jobbsammenheng, og den tryggheten han føler på egne meninger og at han kan gjøre noe for de etterlatte, kommer meget godt frem i den siste setningen. Her viser informanten at han ikke nødvendigvis følger de etterlattes meninger

uten videre (om de sier de vil skjule sannheten), men at han evner å ha hva han vurderer å være til det beste for dem i bakhodet, og anbefale dem å søke annen hjelp.

En annen informant som fulgte opp åpenheten om døden også i forbindelse med selvmord, var han som avsluttet det siste sitatet i forrige kapittel med; *"det er de voksnes oppførsel som teller for barna"* (informant 7). Inntrykket gjennom intervjuet med denne informanten var lignende som ved forrige nevnte informant (informant 3); de opplevdes begge som trygge på egne meninger og hva de ville rådet de etterlatte til å gjøre. Informant 7 henviste til det han hadde sagt om åpenhet om døden ovenfor barn;

"Der har jeg samme råd som vanlig, egentlig, at man skal være åpen om det... Det er bare å sette seg ned med ungen og fortelle hva som har skjedd på en ordentlig måte. Ikke noe store dikkedarer eller lange utgreiinger eller en lang introduksjon... fortelle hva som har skjedd tilpasset situasjonen. Man trenger ikke å være detaljert -unger trenger bare å bli fortalt litt av det som skjer. Så kan man heller fylle på etter hvert. Hvis en unge er fem år når det skjer, så får han høre litt, så kommer han når han er åtte år og har begynt å tenke litt: "Du, mamma, hvordan var det egentlig med han pappa?". Da går det an å si litt mer. Når han er ti år har han tenkt mer, fått erfaring og hørt fra andre, sant, da kommer han kanskje på nytt: "Du, mamma..". Så kan man bygge på litt der og. Da lyver man ikke for ungen, det syns jeg er veldig viktig. Unger husker, selv om man tror at de ikke gjør det. (Spørsmål: Har du noe som taler imot åpenhet?) Nei, jeg har ikke det".
Informant 7

Gjennom dette utsagnet utvises en forståelse for barns kognitive forutsetninger, og hvordan behovet for ny informasjon oppstår etter hvert som barna blir eldre. Barna må først få ærlig, konkret informasjon tilpasset hvor mye de har kapasitet til å ta inn over seg. At informasjon må tilpasses barns evne til å forstå trekkes ofte frem i litteratur som omhandler barn og sorg: en må være forsiktig så man ikke øker deres forvirring samtidig som man besvarer deres spørsmål slik at det ikke gir rom for fantasier (Dyregrov, A. 2004, Raundalen 2000). Når de så har lært og erfart mer, er døren allerede åpnet for at de kan komme tilbake og spørre mer når de går gjennom nye utviklingsstadium. Barn går

gjennom nye faser av sorg etter hvert som de blir eldre, og informanten viser en forståelse for at det er viktig at de da får komme tilbake og spørre om nye ting ved behov. Mitchell m.fl. (2006) beskriver i en artikkel, som omhandler hvordan man bør møte selvmordsetterlatte barn, at barn finner nye måter å møte sorgen på etter hvert som de blir eldre og at de derfor går gjennom irregulære stadium av sorg. Dette medfører at de kan komme til å behøv ny informasjon etter langt tid når de trår inn i nye utviklingsstadium (Mitchell m.fl. 2006). I den siste delen av utdraget ble det skutt inn et paradoksalt spørsmål, siden informanten var så trygg på at åpenhet er den rette veien å gå,. Ingen av de typiske innvendingene mot å fortelle sannheten blir nevnt, hvilket vitner om at informanten mener ingenting kan oppveie for verdien av det å fortelle sannheten på barnets premisser.

En tanke mange har om åpenhet omkring selvmord ovenfor barn er at man bør vente til barnet blir eldre og kan forstå mer (Raundalen 2000), og denne tanken var det flere av informantene som var inne på.

"Jeg tror... (nøler). En 5-åring vet jeg ikke om jeg ville ha fortalt det til, en 15-åring tror jeg at jeg ville ha fortalt det til. Det er ikke så enkelt, en må vel vurdere det i forhold til alder tror jeg. Vet ikke om en 5-åring er i stand til å ta inn det at mamma eller pappa har tatt sitt eget liv altså... Det å være ærlig... på et eller annet tidspunkt vil de få vite det, og da er det bedre at en selv har fortalt det, forklart litt, og snakket med de om det, så de ikke skal få høre det av andre. Går ungene på skolen så er det mye lettere at de får høre det av større unger, så jeg ville kanskje ha gjort et skille på det der...".
Informant 1

Her ser vi at dette er et tema informanten ikke har klare meninger om, og det blir vanskelig å komme frem til et konkret svar. På holdninger omkring det å ta selvmord, svarte informanten at han synes det er en helt uforståelig handling, og dette gjenspeiles her. Denne informanten sa om små barn at de er forstandige og at man må prate med dem, men om en handling er uforståelig for en selv, kan det bli meget vanskelig å vurdere når et barn kan forstå. Barnets informasjonsbehov vurderes utifra ytre omstendigheter i

det at utenforstående kan komme til å lekke opplysninger. På spørsmål om ved hvilken alder man bør fortelle sannheten begynte informanten å vurdere frem og tilbake;

"Egentlig fra 10 år og oppover, men jeg innser det at muligens... Det er min umiddelbare tanke, men så tenker jeg at unger helt ned i 6års alderen går på skolen og de kan kanskje oppleve det at de får høre det... Så lenge de går i skolen så bør de nesten få vite det, men egentlig så føler jeg det er tidlig. (Spørsmål: Hvorfor vil du ikke fortelle det til de under 10 år?) Vet ikke om de hadde forstått det. På et eller annet tidspunkt hadde de vel fått visst det likevel, så det er kanskje dumt å vente også. Bør ikke vente til de er for store i hvert fall, for da kan det jo være at de føler seg lurt og sviktet. En annen ting er at hvis man ikke forteller det med en gang, så må du rippe opp i det på nytt. Men er de veldig små, 3-4 år, så forteller du det igjen noen år etterpå, da har det jo gått en stund, ikke sikkert de har så sterke minner da, jeg vet ikke..."
Informant 1

Her ser vi at informanten har vanskelig for å komme frem til et konkret svar, og at han veier grunner for og imot å være ærlig. I forhold til åpenhet om døden ovenfor barn snakket denne informanten om at barn vil holde ting for seg selv når de ser at de voksne har det vanskelig, men dette trekkes ikke inn her. Spørsmålet var rettet mot om den ene forelderen tok selvmord, og da vil barnets familiesystem forandres raskt. Det kan virke som om informanten antar at sorg hos barn som mister en forelder avtar over tid, på samme måten som når de mister en mer distant person. Informanten avslutter utsagnet med å uttrykke sin egen usikkerhet omkring dette temaet, og det ser ut til at dette er noe han ikke har tenkt igjennom tidligere. Han sa først at ved 10 års alder tror han barn begynner å bli kapable til å ta inn over seg sannheten, men er bekymret for at om barn ikke får høre det av nære omsorgspersoner, så vil det komme frem fra andre i omgivelsene. En annen informant nølte også en god del på dette spørsmålet før han kom frem til at en burde vente til barnet kan forstå bedre:

"*Det der var ikke enkelt (nøler). Fryktelig vanskelig spørsmål synes jeg (nøler). Eh, jeg vet ikke for å være ærlig... Selvmord blir en litt anna greie enn vanlig dødsfall da, en litt*

annen situasjon, litt mer påpasselig med hva du sier tror jeg... tror jeg ville ha utelukket den selvmordsbiten i første omgang i hvert fall... tror jeg... Ville ikke ha utbrodert det så veldig mye egentlig, bare forklart det som om det var et vanlig dødsfall. Tror ikke en 5-åring ville ha skjønt det uansett"
Informant 2

På videre spørsmål om hvor grensen går aldersmessig, sier informanten dette:

"De hadde jo helt sikkert fått vite det en eller annen gang uansett, ville ha ventet til jeg hadde følt at ungen ville ha forstått hva som hadde skjedd ved å forklare det. Hadde ikke ville ventet til ungen var 20. Tror det er dumt å si noe til en liten unge som ikke vet helt hva ting er for noen ting, også går den ungen å lager sine egne teorier om ting og grubler og ikke sier noe om det, det kan være verre. Da tror jeg det er bedre å vente til han hadde kunnet forstå hva som har skjedd. En eller annen gang mellom 5 og 10 burde en si det, men det er individuelt fra unge til unge."
Informant 2

Om vi ser disse to utsagnene under ett, ser vi at informanten er meget usikker på hvordan han skal angripe en situasjon som denne. Han havner så på at barnet må ha en viss evne til å forstå, men er ikke helt sikker på når barnet oppnår en slik forståelsesevne. Han sier også at små barn generelt har vanskelig for å forstå døden, og at et barn på 5 år uansett vil ha vanskelig for å begripe det som skjer. En studie gjort på selvmordsetterlatte barn viste at de som vanligvis ble fortalt sannheten hadde en gjennomsnittsalder på 10 år, mens de som fikk en annen forklaring hadde en gjennomsnittsalder på 8 år (Shepherd & Barraclough 1976), og det kan virke som om informanten følger omtrent det samme mønsteret som funnene i dette studiet. I utsagnet blir barns fantasi blir vektlagt, og informanten antar at hos små barn vil sannheten skape mer uhåndterlige bilder enn en fordekt historie. Informanten sier at han ikke ville *"utbrodert"* en løgn, men bare sagt at det var et vanlig dødsfall uten å gi mange detaljer. Det virker som om informanten antar at et barn vil skape seg mindre fantasier om han får en kort forklaring om et vanlig dødsfall, fremfor en mer detaljert historie om sannheten. Her blir det altså sett på som at

det er selve typen dødsfall som skaper fantasier, og ikke mangel på informasjon og åpenhet fra andre. Det er en ganske vanlig oppfatning at barn ikke vil kunne forstå, men det som dessverre skjer er at de overlates til en angstskapende uvitenhet (Runvik 2003), og dess mindre de vet, dess lettere har de for å fylle tomrommet med fantasier (Anneberg 2002, Dyregrov 2000). Informanten antar at barn helt sikkert vil få vite sannheten i løpet av livet –men dette trenger ikke å være en selvfølge. En annen informant mente sannheten burde holdes skjult for alltid om dette er mulig:

"Nei, 4-5-6 år det er... blir for mange tanker synes jeg, hvis de ikke har opplevd det da. Men det er jo å prakke det på dem å si at det skjedde -det føler jeg ikke har noen hensikt... Jeg mener bestemt at jeg har lest at en sånn i førpuberteten danner seg bilder og drømmer, og får mareritt om hva det der gikk ut på."
Spørsmål: "Hvis du hadde vært helt sikker på at barnet ikke hadde fått visst det av noen, ved hvilken alder ville du ha fortalt det da? Om f.eks. en far er i en frontkollisjon og det er lagt igjen et brev til mor, og mor er den eneste som vet det?"
"Aldri. Da vet du at faren din omkom i en trafikkulykke."
Informant 4

Her ser vi at sannheten blir sett på som en stor belastning, hvilket for så vidt stemmer ved selvmord. Om mulig bør man skjerme barnet for alltid for denne belastningen, og å fortelle sannheten blir å *"prakke"* på dem informasjon. Dette bunner i ønsket om at barnet ikke skal måtte streve med ettervirkninger som mareritt, og som med informant 2 kommer det en antagelse om at det er selve metoden og ikke mangelen på kommunikasjon som gir negative følger. Informanten tar ikke inn i beregningen hvilke krav man setter til barnets omsorgspersoner (i dette tilfellet mor) som skal holde det skjult for alltid. Denne informanten sa tidligere at han ikke hadde spesifikke holdninger omkring selvmord, og ved dødsannonser nevnte han at mange familier ser på det som en fallitterklæring. At informanten her sier at det bør holdes skjult, antyder at han har holdninger til åpenhet omkring selvmord: det bør ikke bli snakket åpent om det fordi barn vil rammes av ettervirkninger. Om man tenker på hva man kommuniserer ved å holde

tilbake informasjon, vil det være å understreke tabuer og skape fordommer (Runvik 2003). En annen som ville verne barna fra ettervirkninger var denne informanten:

"Man vil jo beskytte litt, men samtidig være ærlig. Jeg tror nok at jeg personlig ville vært veldig forsiktig med å komme inn på det med selvmord.. Jeg ville nok ikke bløffa, men sagt noe rundt at de ble plutselig syke".
Spørsmål: "Ville du sagt at de døde av sykdom, eller? Skjønte ikke helt..."
"Det er ikke løgn det, da, i en sånn sak. Det er en jo en sykdom man dør av, om ikke direkte så indirekte. (nøler, stille) Jeg kommer ikke på noe annet... Nei, vi må bruke et begrep om sykdom. Ethvert selvmord er jo en form for sinnssykdom"
Informant 6

Her kommer informanten med en mening han ikke har nevnt tidligere på spørsmål om holdninger, nemlig at selvmord skjer som en følge av psykisk sykdom. Han antar at slik er det ved alle selvmord, og at for å lette på barns sorg bør man forklare det slik for dem. En slik "ansvarsfraskrivelse" av den avdødes handling ved å si at sykdom var grunnen, virker å skulle være en faktor som gjør det lettere for alle de etterlatte, også voksne, å håndtere et selvmord. Müller (1997) understreker at man skal være nøye med å forklare utifra vedkommendes tankeprosesser, slik at ikke hele mennesket sykeliggjøres. Vigdis Songe-Møller (2004) skriver også om hvordan psykisk sykdom gjerne blir en forklaringsmodell, og hun mener at personer som begår selvmord uten å være psykisk syk blir et ekstra tabubelagt tema, fordi dette blir mer uforståelig. I utsagnet er det uklart om informanten ville nevnt det konkrete ordet selvmord ovenfor et barn, og om barnet hadde spurt direkte om hvordan en person døde kunne det blitt mer utfordrende. Under intervjuet dreier samtalen også inn på ulike selvmordsmåter:

"Jeg råder til åpenhet rundt det og vil bruke sykdomsmodellen. Det kan jo være altfor dramatisk å fortelle et barn at bestefar henger fra taket, da er det nesten lettere å si at han ramla på sjøen og drukna, hvis det er det som er årsaken.. Og det er det jo ofte. (pause) Skudd er også vanskelige..."
Informant 6

I forrige utsagn sa informanten at han ikke ville ha løyet ovenfor et barn, men her blir dette noe mer usikkert. Ved drukningsselvmord virker det som om han heller ville sagt a det var et uhell, mens at man får et forklaringsproblem ved de mer utvetydige dødsfallene som skyting og henging. Mitchell m.fl. (2006) understreker at urealistisk kommunikasjon, selv om den kan ha gode intensjoner, kan være skadelig for barnet. Her ser vi også at informanten antydet at presten gir råd først, selv om han senere i intervjuet sier at prester ofte ber han om tips når de skal gjennomføre sorgsamtaler etter selvmord, siden han allerede har vært i kontakt med pårørende. Uttalelsene som er sitert her kom etter mange ulike spørsmål omkring samme tema, og opplevelsen av intervjuet med denne informanten var at han ikke var like villig til å besvare spørsmål han ikke hadde klare svar på. Derfor ble det ikke gått i nærmere detaljer for å avklare ambivalensen i svarmaterialet. Jeg velger å tolke det dit hen at løgn ikke oppleves som moralsk riktig, og at han på den ene siden ikke ønsker å lyve, mens på den annen side vil han skjerme barnet i størst mulig grad, og at det ble vanskelig å forene disse to til en logisk, sammenhengende forklaring. Dette med å forklare voldsomme dødsfall ovenfor barn var en vanskelig problemstilling. Mange snakket om å tilpasse informasjonen til barnet og ikke være detaljerte, som i dette utsagnet:

”Jeg føler at det er riktig å fortelle sannheten uten å fortelle alt. Man kan jo si at hvis noen har brukt tau, så trenger man ikke komme med noen detaljer den veien nødvendigvis... Men man må tenke seg godt om i en sånn situasjon, ja. Og da kan det hende de spør... Det verste er å komme med feil ovenfor ungen, men.. Men ikke komme med detaljer. Ikke sånn ”han gjorde sånn og sånn og sånn”, nei... Men det er sjelden at åpenhet og ærlighet skader”
Informant 5

Denne informanten påpekte tidligere at når barn er med og deltar ved syning og begravelser har de ubegrenset med spørsmål til foreldrene sine. Han hadde også en forståelse av at en atmosfære av tilbakeholdenhet vil påvirke barna og gjøre dem usikre. Her fremhever informanten at åpenhet og ærlighet nesten alltid er fordelaktig, men han virker noe usikker på om ærlighet omkring selvmordsmetode gagner barnet. Han påpeker

imidlertid at det viktigste er å svare barna og ikke gi feil opplysninger, men at de voksne behøver ikke å utdype mer enn nødvendig. Denne informanten nevnte også tidligere at det verste er om man forsøker å skjule ting, da unger er veldig vare på omgivelsene sine. Det ser ut til at det å være åpen om selvmord ovenfor barn føles riktig, men at når det gjelder å besvare spørsmål omkring metode blir det mer komplisert. Mange informanter fremhevet hvor viktig det var å ordlegge seg forsiktig ovenfor barna, ikke være for direkte i forklaringene og tilpasse det til deres nivå, hvilket er i tråd med fagfolks anbefalinger om å kommunisere utifra barnets evne til å forstå (Shepherd & Barraclough 1976, Dyregrov, A. 2000, Raundalen 2000, Mitchell m.fl. 2006).

6.6 HVA SA DE ANDRE?

Før det i neste avsnitt gies en mer samlet oversikt over hva alle informantene sett under ett svarte, vil det her gies noen eksempler på hva informantene trodde om hverandre når det gjaldt åpenhet om selvmord ovenfor barn. Dette ble tatt opp for å undersøke nærmere hvorvidt de antok at alle gravferdskonsulenter har den samme forståelsen av dette temaet, og om det var et tema de mente at alle yrkeskolleger burde ha like meninger om. Etter mange år med selvmordsforebyggende arbeid, blant annet i form av tverrfaglige kurs (Skogen 2006), ble det viktig for meg å se på om gravferdskonsulentene som yrkesgruppe hadde inntrykket av en felles holdning til dette temaet. For de som hadde lengre erfaring ble det også spurt om de hadde opplevd forskjellige holdninger blant prester. Her kom det frem at de fleste antok at andre kunne ha helt forskjellige meninger enn dem selv, og at det ikke eksisterer en gjennomgående holdning som går igjen hos alle gravferdskonsulenter. En informant ordla seg på denne måten:

”Vi er jo forskjellig i hovedtrekk, og sånn er vi i jobben for de pårørende og. Vi ønsker å legge mest mulig til rette for de, men også gi de det frie valg”
Informant 4

Her trekkes det frem hvor avgjørende personlige egenskaper er i yrket som gravferdskonsulent, og da spesielt i kontakten med de pårørende. Informanten vektlegger

rollen som tilrettelegger fremfor det å være en rådgiver. En annen informant valgte på dette spørsmålet å fremheve at han gjerne trekker inn egne meninger i arbeidet med de pårørende:

"Ja, ser ikke bort i fra det (at andre mener noe annet, red. anm)*, men jeg føler at jeg er delvis i vater da for å si det sånn, at jeg ikke sier for mye, heller ikke for lite, men jeg er ikke redd for å si meningen min. Men selvfølgelig, det finnes sikkert andre som mener noe helt annet"*
Informant 3

Informanten utviser her en tro på seg selv som yrkesutøver; han er trygg på at han gjennom personlig væremåte og åpenhet om egne meninger kan hjelpe de pårørende. At andre mener noe annet enn ham selv sees som en selvfølge, men det fremheves at hvordan han griper situasjonen an på er en måte han føler er i tråd med fagfolks anbefalinger. Denne informanten beskriver også ulike erfaringer med prester:

"Det er ei yrkesgruppe som har mange meninger og holdninger rundt det (åpenhet om selvmord, red.anm)*... Ikke at jeg skal begynne å gå inn på det, men en prest i 25-åra og en i 60-åra kan ha litt forskjellig meninger".*
Informant 3

Her indikerer informanten at han i sitt arbeid har møtt ulike holdninger blant prester, og at han opplever at disse forskjellene delvis kan tilskrives generasjonsforskjeller. Det virker derimot som om dette er noe han ikke vil gå i nærmere detalj på. En annen informant trakk frem hvordan tidene har endret seg:

"Altså i dag så gravlegges de også inne på kirkegården. I dag så er prestene flink i all hovedsak til å ta seg av pårørende"
Informant 4

Her snakker informanten om en endring som er skjedd i Norge med tanke på de som tar selvmord: før i tiden ble de gravlagt utenfor kirkegården. Langt tilbake i tid ble de gravlagt i skogen, før det ble vanlig å begrave dem utenfor kirkegårdsgjerdet. Utsagnet gjenspeiler at prestenes innstilling ovenfor selvmordsetterlatte endrer seg i takt med tradisjoner, og at informanten mener prestene i dag generelt kan hjelpe alle pårørende.

6.7 GENERELLE TENDENSER

Dette avsnittet vil gi en samlet tilnærming til svarmaterialet, for å skape et oversiktsbilde over generelle tendenser. Gjennom åtte intervjuer ble informantenes svar meget varierte, men de samme meningene gikk igjen hos flere. I denne oppsummeringen fordeles svarmaterialet i grupper, og i tillegg vil det sies litt om variasjonen innad i hver enkelt gruppe.

* Tre informanter mente full åpenhet var mest fordelaktig.
I denne oppgaven betegnes disse som informant 3, informant 5 og informant 7.

Innad i denne gruppen var det to informanter som mente full åpenhet var viktig for at barn også må inkluderes, og de så ingen store utfordringer i å skulle være ærlige med barna. Den ene, informant 3, betegnet det som ”rart” om det ikke ble fortalt, og den andre, informant 7, så på det som helt naturlig å være åpen om selvmord på samme måte som man er åpen om andre typer dødsfall. Opplevelsen i intervjuet med disse to informantene var at de nølte mindre og virket mer trygge på egne meninger om dette temaet.

Den andre informanten som inkluderes i denne gruppen er informant 5, som mente åpenhet er viktig for at barn er ”vare”, og de vil merke at noe ikke stemmer om man skjuler sannheten. I motsetning til de to andre i denne gruppen, er dette en annen motivasjon for å være ærlig, grunnet i en tanke om at man må være åpen for at barn intuitivt vil føle at de blir holdt utenfor og bli usikre.

*	Tre informanter mente at å vente til barnet kan forstå mer var mest fordelaktig.
	I denne oppgaven betegnes disse som informant 1, informant 2 og informant 8.

Å tilpasse informasjonen utifra barnets alder ble nevnt i samtlige intervju, men å holde tilbake sannheten og vente til barn blir eldre var det 3 informanter som antok var det beste. På spørsmål om hvilken alder man burde vente til var det vanskelig å få noe tydelig svar, og ingen hadde klare formeninger om dette. Alle pekte på at dette er individuelt og avhengig av barnets modenhet, og svarene var til dels unnvikende. Etter gjentatte oppfølgingsspørsmål havnet de alle på en antagelse om at barn rundt 10 år er kapable til å forstå mer, og at det kan være et passende tidspunkt for å fortelle mer.

*	En informant mente at å skjule sannheten var mest fordelaktig.
	I denne oppgaven betegnes denne som informant 4.

Denne informanten var først inne på å vente til barnet ble eldre, med utgangspunktet at de vil få vite det fra noen uansett før eller siden. Om derimot det ble lagt inn en mulighet for at det kun er barnets forelder som vet at det var selvmord, og det hadde vært mulig å skjule det for alltid, så svarte informanten raskt og bastant at barnet aldri burde fått vite det.

*	En informant mente at å si at avdøde plutselig ble syk var mest fordelaktig.
	I denne oppgaven betegnes denne som informant 6.

Informanten som ville forklare utifra sykdomsmodellen brukte veldig lang tid og ville helst ikke besvare spørsmålet. Det var noe usikkert om han virkelig ville fått frem sannheten ovenfor barnet, da han først sa at han ikke ville lyve og at full åpenhet er viktig, men etterpå at han ville forsøkt å unngå temaet selvmord. Det virket også som om han ville fordekke motivet, da han sa at ved drukning kan man si at avdøde ”ramla på sjøen og drukna”. På spørsmål om man burde skjule sannheten for alltid var han klar på at det ville han ikke gjort under noen omstendigheter.

I samtlige intervju var informantene opptatt av å ikke tvinge egne meninger eller holdninger på de pårørende. Dette ble tatt opp oftere omkring tema de fleste var mer usikre på, som åpenhet omkring selvmord ovenfor barn. Et generelt inntrykk er derfor at når informantene føler seg mer sikre på egne meninger, tør de oftere å gi råd spontant, eksempelvis ved å foreslå at barn kan være til stede ved konferanser i hjemmet (dette ble dratt frem som eksempel av flere konsulenter). Ved spørsmål om åpenhet omkring selvmord ble det mer en holdning om at man kunne gå i dialog med de pårørende om de skulle etterspørre råd. Et spørsmål jeg som intervjuer og analysand har spurt meg i ettertid, er om informantene er like oppfordrende vedrørende det å la barn delta i konferanser i hjemmet når de står ovenfor plutselige dødsfall, og da spesielt ved selvmord (her kommer selvfølgelig også hensynet til om de voksne omsorgspersonene er i sjokk til å spille inn).

6.8 GENERASJONSFORSKJELLER

Av hensyn til gjenkjennelsespotensialet er informasjon om alder og yrkeserfaring meget begrenset (for nærmere begrunnelse: se metodekapittel om etiske refleksjoner). Informantene ble derfor delt inn i to grupper: den yngre og den eldre halvdelen av utvalget. Jeg ønsker her å si noe om resultatene meget generelt, siden et av målene med studien var å se om mønster trådte frem med henhold til generasjonsforskjeller i svarmaterialet.

Siden vi alle blir preget av samfunnstiden vi vokser opp i, og tabu omkring selvmord har endret seg gjennom tidene (Jamison 2000), var en utgangsteori at hovedtendensene i materialet ville avhenge av alderen på informantene. Denne antagelsen ble bekreftet. De to informantene som utviste trygghet på at ærlighet og åpenhet er den riktige tilnærmingen befant seg i den yngre delen av utvalget. De to informantene som ville skjule sannheten eller bruke en forklaring om sinnssykdom var begge i den eldre delen av utvalget.

Da begravelsesbyrå er, som tidligere nevnt, familiebedrifter hvor mange arbeider hele sitt liv, er alder og antall år erfaring i yrket en størrelse man ofte ikke behøver og skille på. I dette utvalget hadde hele fire av informantene bakgrunn fra andre yrker. Gjennom analysen av svarene, kom det frem at forskjellene i svarmaterialet varierte med alder fremfor med antall år erfaring, og de eldre var gjennomsnittlig mer konservative. Dette velger jeg å tolke som at man blir mer preget av tiden man vokser opp i, fremfor at man blir gradvis endret av å få flere erfaringer med døden gjennom yrkeslivet. Gravferdskonsulentene vil også antakeligvis påvirkes av andre yrkesgrupper, eksempelvis prester, som igjen blir preget av holdninger i samfunnet og egen utdanningsbakgrunn.

7 DISKUSJON

Denne delen vil først ta for seg svakheter ved metoden, og egne refleksjoner omkring hvorvidt dette har påvirket studien. Videre vil det sees på hvor relevant denne studien er med tanke på gravferdskonsulenters arbeid, og til slutt vil jeg se på deres holdninger oppimot eksisterende forskning.

7.1 METODEKRITIKK

7.1.1 Semi-strukturerte intervju og transkriberingsprosessen

Når man skal studere et fenomen gjennom kvalitative forskningsmetoder, kan man benytte ulike metoder, som f.eks. observasjon i feltarbeid, fokusgrupper, eller som i denne studien; semi-strukturerte intervju. Å undersøke dette tema gjennom feltarbeid er tilnærmet umulig, da selvmordssaker (heldigvis) ikke er høyfrekvente, og informantenes personlige holdninger ikke vil trå klart frem i konferanser med pårørende. I en fokusgruppe vil jeg tro at informantene ville blitt påvirket av hverandre, og unikheten i den enkeltes svar ville minsket. Sånn sett mener jeg semi-strukturerte intervju vil være den mest fordelaktige teknikken for å undersøke dette emnet, og i tillegg er dette et uutforsket område.

Silverman (1985) påpeker at om situasjonene man omhandler i et forskningsintervju er fiktive fremfor virkelige hendelser, så vil reliabiliteten synke, og dette var tilfellet i samtlige intervju. Informantene kom under intervjuene med mange eksempler fra yrkeslivet, og enkelte husket saker hvor barn var blant de selvmordsetterlatte. Derimot kunne ingen huske å ha blitt spurt til råds om åpenhet omkring selvmord ovenfor barn, hvilket svekker resultatet. Alle måtte settes inn i en fiktiv situasjon, og de fleste gav konkrete svar først etter oppfølgingsspørsmål. Jeg mener likevel at studien har fått frem hva informantenes holdninger omkring temaet er, hvilket var hovedformålet med studien, da alle informantene har avholdt mange konferanser og hadde klare meninger om barn som etterlatte ved andre typer dødsfall.

Etter å ha mottatt tilbud om forskningsassistenter valgte jeg å delegere bort oppgaven med å transkribere til to psykologistudenter. Begge assistentene hadde gjennomført kurs i kvalitativ forskningsmetodikk, og sammen diskuterte vi hvordan de skulle markere ulike paralinguistiske signal. I begynnelsen av analyseprosessen fikk jeg en anelse om at jeg ville kjent stoffet enda bedre om jeg hadde valgt å gjøre transkriberingen selv. Dette kompenserte jeg for ved å lese intervjuene grundig flere ganger samtidig som jeg gjorde meg en god del notater, og i tillegg hørte jeg små sekvenser av båndene i ettertid. Å ikke gjøre transkriberingen selv kan nok gjøre at man mister noe av nærheten til materialet, men jeg mener å ha tatt nødvendige grep i ettertid for å kompensere for dette.

7.1.2 Sammenligningsgrunnlag over intervjuene

Da semi-strukturerte intervju ikke inneholder de eksakt samme spørsmålene i hvert enkelt intervju, blir sammenligningsgrunnlaget ved denne typen kvalitativ forskning noe mindre enn ved kvantitativ forskning (som eksempelvis spørreskjema). I denne undersøkelsen fikk alle informantene den samme fiktive scenen presentert, så jeg mener utifra dette at sammenligningsgrunnlaget ble godt, og at man kan se på materialet samlet, som det ble gjort i resultatdelen. Som intervjuer vil det også være umulig å forholde seg likt til alle informanter med tanke på nonverbal kommunikasjon, slik at deres kroppsspråk naturlig nok vil påvirkes av intervjuers kroppsspråk. Akkurat som deres kroppsspråk er noe jeg tok hensyn til, vil tilsvarende mitt kroppsspråk være en informasjonskilde for informantene. Å forsøke å holde betingelsene mest mulig like mellom intervjuene vil jeg anta påvirker det kvalitative samspillet i dialogen slik at det vil miste noe av sin verdi.

7.1.3 Effekten av sosial ønskelighet

I dette studiet er det rimelig å anta at informantene gjerne ville fremstå i et best mulig lys, slik det ofte er innen psykologisk forskning. Dette kalles effekten av sosial ønskelighet, et begrep som inneholder to komponenter. Informanten vil mer eller mindre bevisst svare det han tror er mest ønskelig ovenfor intervjuer, og i tillegg vil en selv ubevisste ønske å inneha personlighetstrekk og holdninger man anser som positive og sosialt akseptable (Edwards 1953, Paulhus 1984). Informantene ble på forhånd opplyst om at intervjuet skulle omhandle åpenhet om selvmord, og noen sa de hadde tenkt igjennom temaet før

intervjuet. Ved å ikke opplyse om at det skulle handle mer spesifikt om åpenhet ovenfor barn, var intensjonen at informantene ikke skulle kunne utforske dette tema på forhånd. Da kunne de ikke danne seg meninger om hva fagfolk eller kolleger tenker rundt det, og på denne måten søkte jeg å redusere effekten av sosial ønskelighet, og heller finne frem til hva de spontant mente om dette.

7.1.4 Spørsmålsformuleringer og oppfølgingsspørsmål

På hvilken måte et spørsmål legges frem, og selve ordlyden i det, vil kunne påvirke svaret som gies. Dette er det vanskelig å kontrollere for, og jeg vil anta at enkelte av mine spørsmålsstillinger kunne vært stilt på andre måter (se appendiks: intervjuguide). Et eksempel er på temaet om andre kollegers meninger hvor spørsmålet var ”Tror du andre gravferdskonsulenter kan ha en annen mening enn deg selv?”, hvor det vil være rimelig å anta at en annen formulering, eksempelvis ”Antar du at kollegene dine har omtrent de samme meningene som deg selv?” ville utløst litt andre svar. På hovedtemaet i studien, åpenhet omkring selvmord ovenfor barn, mener jeg derimot å ha fått redusert effekten av selve ordlyden, da det ble brukt en fiktiv scene som var den samme for alle informantene.

I ettertid har det hendt seg at andre relevante spørsmål har kommet opp, spesielt under skriveprosessen. Etter å ha gått grundig igjennom og analysert intervjuene er det tre hovedspørsmål som jeg føler kunne gitt ennå mer informasjon:
* Ved analysene fikk jeg et inntrykk av at hvordan man definerer sin jobb vil ha betydning for hvordan man vil gå inn og gi råd. Det er mulig at om jeg hadde bedt dem definere sin jobb med ord at jeg hadde sett ennå klarere sammenhenger i dette. Utifra svarene deres har jeg likevel fått et bilde på at definisjon av egen rolle kan ha en betydning i hvordan man velger å bistå de pårørende. Dette kom spesielt i skillet mellom informant 3, som understreket ansvaret han følte for å hjelpe de etterlatte til å komme videre, og informant 4, som fremhevet de etterlattes frie valg og at hans oppgave kun var å bistå dem. Informant 3 viste en større oppmerksomhet mot å henvise pårørende til hjelpende instanser og gi ledende råd, eksempelvis i forbindelse med utforming av dødsannonsen.

* Ved de tre informantene som mente at å vente til barna blir eldre er mest fordelaktig, undrer jeg meg over hva de ville svart om scenarioet var en søskenflokk hvor ett av barna var i puberteten og ett i førskolealder. Skulle man da ha fortalt det kun til det eldste barnet? Eller ingen, eller kanskje begge? Evan Imber-Black omtaler i artikkelen ”The power of secrets” et eksempel på hvordan det kan splitte en familie når søsken med ulik alder får ulike forklaringer (www.psychologytoday.com), og jeg undres over hva disse tre informantene tenker rundt familier med flere barn.

* Det siste, som jeg antar kunne vært et viktig spørsmål for å få mer klarhet i hva informantene egentlig mente, er en mangel på spørsmål omkring åpenhet om selvmordsmetode. Enkelte av informantene snakket om at de ville være milde i forklaringene ovenfor barn, men noen beskrev nesten omskrivninger av selvmord til ulykker. Ved å gå dypere inn i hva informantene hadde følt om å omtale selvmordsmetoder ovenfor barn antar jeg at materialet ville blitt mer reliabelt. Dette fordi flere nevnte at barn spør mye, og at om man skal være åpen om selvmord, vil det naturlig nok komme spørsmål om metode. Magne Raundalen skriver om hvordan man kan forklare selvmordsmetoder ovenfor barna for å unngå at de skaper seg bilder (Raundalen 2000). Jeg vil anta at noen av de informantene som mente at åpenhet var det mest fordelaktige ville blitt noe mer usikre på spørsmål omkring åpenhet om selvmordsmetode, men dette er kun en antagelse fra min side. Jeg ser det som en svakhet at dette ikke ble tatt opp som et eget tilleggsspørsmål under intervjuene, siden det muligens kunne gitt mer ambivalente svar.

7.1.5 Intervjuet som endringsmekanisme

Å bli intervjuet kan skape en innsikt som gjør at informantene underveis endrer sine beskrivelser av og meninger om et tema (Kvale 1997). Den bevisstheten som skapes gjennom å samtale om åpenhet omkring selvmord ovenfor barn kan være hittil uberørte holdninger hos informantene, siden ingen kunne huske å ha vært inne på dette før. I svarmaterialet var det hos flere informanter at man så et skille på åpenhet ovenfor barn omkring andre typer dødsfall enn selvmord, men at når spørsmålene kom inn på selvmord så ble åpenhet vanskeligere. Det kom kun en gang tydelig frem en meningsendring på temaet åpenhet omkring selvmord ovenfor barn, men flere av informantene var noe

usikre og vurderte flere løsninger. Muligens ville man sett flere slike endringer om man også hadde gått inn på spørsmål om åpenhet omkring selvmordsmetode. At intervjuet først tok for seg åpenhet om døden ovenfor barn, også gikk videre til åpenhet om selvmord ovenfor barn er en oppbygning som kan ha skap kognitiv dissonans i de tilfellene hvor informantene snakket engasjert om åpenhet om døden, for så å bli usikre omkring åpenhet om selvmord. Teorien om kognitiv dissonans sier at motsetningsfylte kognisjoner blir en drivkraft til å tilegne seg eller finne opp nye tanker og holdninger, eller modifisere eksisterende holdninger for å redusere dissonansen (Festinger & Carlsmith 1959). Jeg vil anta at flere av informantene har fått andre holdninger i etterkant av intervjuene, da man som intervjuer påvirker det systemet man går inn i. Dette er ikke relevant for resultatene, men var et lite delmål med studien fra min side.

7.2 RELEVANS

Begravelsesbyrået legger til rette for de første stegene i sorgprosessen, og Lensing (2001) har fremhevet deres nøkkelrolle i å hjelpe de pårørende videre –akkurat som det ble fremhevet av flere av informantene i denne studien. Lensing (2001) beskrev også at siden begravelsesbyrået er en del av den begynnende sorgprosessen, føler enkelte kunder at dette er et trygt sted å komme tilbake til senere for å søke mer hjelp når byråets oppgaver teknisk sett er utført.

Prosjektet ”Omsorg ved brå uventet død” som ble gjennomført i 1997-2000 ved Senter for Krisepsykologi i Bergen (Dyregrov, K., Dyregrov, A. & Nordanger 1999) viste at kommunene selv ikke synes den hjelpen som ytes er tilfredsstillende. 70 % av Norges kommuner besvarte omfattende spørreskjema, og etterlatte deltok også for å representere den hjelpetrengende gruppen. Noe av det de etterlyste var tidlig og aktiv hjelp (at man ikke skal behøve å oppsøke hjelp selv). Jeg vil anta at når det offentlige hjelpeapparatet ikke er på plass vil behovene for å bearbeide sjokket komme sterkere frem ovenfor andre personer, som i denne studien gravferdskonsulentene.

Alle informantene nevnte ulike roller utover det å planlegge syning og begravelse, eksempelvis det å skulle fungere som psykolog eller sjelesørger. Forskning har vist at selvmordsetterlatte vegrer seg for å oppsøke og benytte profesjonell assistanse på grunn av stigmatisering, og at de har vanskeligere for å snakke om sine opplevelser (Provini, Everett & Pfeffer 2000). Dette kom også frem i denne studien, da det ble fremhevet av flere at de oftere måtte innta en mer terapeutisk rolle i selvmordssaker enn ellers. Som intervjuer fikk jeg også et inntrykk av at for flere var det å være et medmenneske i sorgen en meget givende og interessant side av yrket, og det å kunne få være en person som ble betydningsfull for at pårørende skal kunne leve videre virket å blir verdsatt.

At informantene ikke har vært situasjoner hvor de har blitt spurt til råds om dette temaet, behøver ikke å bety at det har vært irrelevant og at de pårørende ikke har tenkt på temaet. Hva man selv tenker rundt temaet vil ha innvirkning på hvordan man går inn i en konferanse med de pårørende. Dette kom godt frem under intervjuene med henhold til åpenhet om døden ovenfor barn; ved hjemmekonferanser oppfordret flere av informantene hele familien til å være til stede, også spontant i tilfeller hvor de voksne opprinnelig tenkte å sende vekk barna til et annet rom. Det kan tenkes at ved selvmord er de ikke like spontane til å invitere med barna. En annen mulighet er at i konferanser styres samtalen av begge parter, og om man kommer inn på temaet er like mye opp til gravferdskonsulenten som de etterlatte. Om konsulenten ved andre typer dødsfall er engasjerte omkring barns behov i sorgen, vil det ikke automatisk si at de er like gode på å ivareta temaet ved selvmordsdødsfall.

7.3 HOLDNINGER

Forbindelsen mellom menneskers holdninger og faktisk atferd henger ikke alltid sammen. Informantene i denne studien varierte med tanke på trygghet omkring egne holdninger, og om de fleste ville gitt råd selv eller henvist etterlatte til andre fagfolk, eventuelt foreningen LEVE, er vanskelig å si. Flere uttrykte at de ville rådført seg med kolleger eller en prest. Det kom tydelig frem at de to informantene som følte seg trygge på at åpenhet var den riktige veien å gå ville gitt rådene selv, mens blant de andre er det

vanskeligere å predikere hva de ville gjort. Disse to informantenes innfallsvinkel gjenspeiler i hovedtrekk fagfolks anbefalinger (Raundalen 2000, Dyregrov, A. 2000, Kaslow & Aronson 2004, Goldman 1996, Mitchell m.fl. 2006).

Om vi først ser på de informantene som mente en bør vente til barnet blir eldre og kan forstå bedre, havnet alle på en alder fra 10 år og oppover. Raundalen (2000) sier at det å vente med sannheten til barna blir eldre er et ønske voksne ofte har ved selvmordsdødsfall, så informantenes svar reflekterer en meget vanlig holdning. Forskning har vist at barn oppnår en tilnærmet komplett forståelse av døden omkring 9-årsalderen (Cuddy-Casey & Orvaschel 1997). Informantene ligger noe over denne alderen, da de endte opp på omkring 10 år og oppover. Forskningen omhandler det å forstå døden, men om et barn evner å sette seg inn i selvmordsbegrepet er noe helt annet –enkelte av informantene uttalte jo at selvmord er uforståelige også for dem som voksne.

Et av informantene mente at å skjule sannheten ville være det mest fordelaktige, og jeg antar at dette også bunner i et stort ønske om å verne barnet. Vanligvis betraktes en forelders selvmord utifra et traume- og tapsperspektiv, men det kan også sees på som en alvorlig form for emosjonell mishandling (Wright & Partridge 1999). Det å finne ut at ens egen forelder tok selvmord vil antakeligvis oppleves ikke bare som et tap, men også som at den avdøde har begått en ugjerning ovenfor en selv. Barnet kan komme til å få lavere selvfølelse, da barn ofte tar utgangspunkt i seg selv og kan komme til å tenke at en selv er mindre verdt om en far/mor/søsken heller vil dø enn å være sammen med barnet (Anneberg 2002). Wright & Partridge (1999) normaliserer det å ville skjule sannheten med de voksnes ønske om å spare barn for denne opplevelsen, og peker på at voksne helst vil at barn skal sitte igjen med positive minner i etterhånd. Derimot vil det å skjule sannheten understreke og forsterke eksisterende tabuer omkring selvmord, som kan medvirke til at det blir vanskelig å arbeide preventivt i fremtiden (Runvik 2003). Det kan være lett å si at en bør være åpen, men når en selv rammes kan terskelen oppleves som svært høy. Vigdis Songe Møller, filosof ved universitetet i Bergen og selvmordsetterlatt mor, fremhever viktigheten av å ”avmystifisere” selvmord, slik at det tabubelagte ikke blir noe tiltrekkende eller fascinerende (www.aftenposten.no).

At alle som tar selvmord er psykisk syke er en myte, og utifra menneskers behov for å skape mening med ting som skjer er dette en vanlig forståelsesramme. En informant støttet seg til dette som populært kalles ”sykdomsmodellen”. Av de som begår selvmord er det kun 50-60 % som har en psykiatrisk diagnose (www.selvmordsforskning.dk), og i tillegg kommer psykisk syke som er udiagnostiserte. Forskere er uenige om hvor mange selvmord som ikke skyldes psykisk sykdom: de fleste hevder 10-20 % mens noen mener andelen kan være høyere (Møller 2006). Selvmord er en handling som begås i sterk affekt, men å si at psykisk sykdom er selve årsaken blir å se bort i fra personens ansvar for egne handlinger – *”psykisk syke er tenkende, handlende mennesker som ikke er fullstendig determinert av sin psykiske lidelse”* (Møller 2006).

8 ETTERORD

Første gangen man skal ut og fly undres man kanskje over hvorfor flyvertinnen under sikkerhetsinformasjonen sier at man skal ta på sin egen maske først før man hjelper barna. Ville det ikke vært naturlig å hjelpe barna først, siden de minste ikke kan hjelpe seg selv? Men barn kan ikke fungere alene –de er avhengige av at omsorgspersoner og det sosiale nettverket tar vare på dem, og derfor må vi ha skaffe oss kunnskap om hva som er til deres beste i en sorgprosess. Med sikkerhet kan jeg si at alle informantene jeg har truffet gjennom dette studiet hadde det de mente var barnets beste for øyet under intervjuene, og alle utviste de en gjennomgående omsorg for små barn i sorg.

Akkurat omsorgen og imøtekommenheten gravferdskonsulenter har med seg som selve grunnlaget i sin yrkesutøvelse tror jeg er en av deres sterkeste sider. Gjennom erfaring har de lært å møte mennesker i sorg, samtidig som de skal ta hånd om praktiske omstendigheter –denne balansegangen tror jeg er mer krevende enn hva de beskriver. Om man tenker på hvor mange roller de skal fylle på samme tid har de nesten en større utfordring enn andre yrkesgrupper som er involvert når krisen rammer. Om det offentlige hjelpeapparatet hadde bedre rutiner for å møte selvmordsetterlatte tidlig i prosessen (Dyregrov, K., Dyregrov, A. & Nordanger 1999), ville muligens gravferdskonsulentenes yrkeshverdag blitt mindre preget av de etterlattes behov for psykologisk støtte.

Min samlede opplevelse av disse gravferdskonsulentene står i sterk kontrast til Agnar Melings opplevelse av det offentlige hjelpeapparatets lukkethet (Meling 1992). Derfor vil jeg gjerne benytte disse siste linjene til å få si noe om inntrykket jeg fikk av informantene som personer: en yrkesgruppe med så stor sosial imøtekommenhet og evne til å tilpasse seg alle typer mennesker tror jeg man skal lete lenge etter.

9 REFERANSER

Anneberg, Inger (2002) *Sorgen ved Selvmord – En bog til de efterladte*. Høst og Søn.

Bøhle, S. (1988) *Noen blir tilbake: når et menneske tar sitt liv*. Ex Libris Forlag.

Center for Selvmordsforskning, Danmark:
Statistikbank. Lastet ned 5.8.2007 fra
www.selvmordsforskning.dk/Web/Site/Menu2/Statistikbank/Om+at+l%E6se+statistik
Fakta og myter. Lastet ned 5.8.2007 fra
www.selvmordsforskning.dk/Web/Site/Menu1/FAQ/Fakta+og+myter#h12

Cerel, J., Fristad, M., Weller, E. & Weller, R. (1999) Suicide-Bereaved Children and Adolescents: A controlled longitudinal examination. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 38*(6), 672-679.

Cerel, J., Fristad, M., Weller, E. & Weller, R. (2000) Suicide-Bereaved Children and Adolescents: 2.Parental and Family Functioning. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 39*(4), 437-444.

Christensen, L (1988) Deception in Psychological Research. *Personality and Social Psychology Bulletin, 14*(4), 664-675.

Cuddy-Casey, M. & Orvaschel, H. (1997) Children's understanding of death in relation to child suicidality and homicidality. *Clinical Psychology Review, 17*(1), 33-45.

Dyregrov, A. (1997) *Små barns sorg*. Utgitt av Barne- og likestillingsdepartementet. Lastet ned 10.11.2006 fra
www.regjeringen.no/en/dep/bld/Ryddemappe/BUA-Avdeling/Sma-barns-sorg.html?id=275359

Dyregrov, A. (2000) *Barn og traumer*. Fagbokforlaget.

Dyregrov, A. (2004) Filmanmeldelse av Englepels. *Barn nr. 3 - 2004, Norsk senter for barneforskning, NTNU*, 89-90.

Dyregrov, K. (2004) "Søsken etter selvmord – "de glemte sørgende" ". *Barn nr. 3 - 2004, Norsk senter for barneforskning, NTNU*, 69-85.

Dyregrov, K. (2002) Assistance from local authorities versus survivors' needs for support after suicide. *Death Studies, 26*(8), 647-668.

Dyregrov, K., Dyregrov, A. & Nordanger, D. (1999) *Omsorg ved brå uventet død – evaluering av behov, tilbud og tiltak*. Lastet ned: 5.8.2007 fra
www.krisepsyk.no/Prosjekter/omsorg.htm

Dyregrov, K. & Dyregrov, A. (2005) ”Siblings after suicide – the forgotten bereaved”. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 35*(6), 714-724.

Edwards, A.L. (1953) The relationship between the judged desirability of a trait and the probability that the trait will be endorsed. *The Journal of Applied Psychology, 37*(2), 90-93.

Festinger, L. & Carlsmith, J.M. (1959) Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 58*(2), 203-210

Giorgi, A and Giorgi, B (2003) Phenomenology. I J.A. Smith (red.) *Qualitative psychology: a practical guide to research methods*. London: Sage Publications

Goldman, Linda (1996) *Breaking the Silence: A Guide To Help Children With Complicated Grief: Suicide, Homicide, AIDS, Violence, and Abuse*. Accelerated Development

Grøholt, Sommerschild & Garløv (2003*) Lærebok i barnepsykiatri*. Universitetsforlaget

Hartman, S.G.(1986) *Barns tankar om livet*. Stockholm: Natur og Kultur.

Imber-Black, E. (1998) *The power of secrets*. Lastet ned 21.7.2007 fra www.psychologytoday.com/articles/pto-19980701-000028.html.

Jamison, K.R. (2000) *Night falls fast – Understanding suicide*. London: Picador.

Johansson, B. & Larsson, G. (1977) *Barns tanker om døden*. Oslo: Det Norske Samlaget

Jordan, J.R. (2001) Is Suicide Bereavement Different? A Reassessment of the Literature. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 31*(1), 91-102.

Kaslow, N. & Aronson, S.G. (2004) Recommendations for family interventions following a suicide. *Professional Psychology: Research and Practice, 35*(3), 240-247.

Kvale, S. (1997) *Det kvalitative forskningsintervju*. Ad Notam Gyldendal

LEVE, Landsforeningen for etterlatte ved selvmord. Lastet ned 5.8.2007 fra www.leve.no

Lensing, V. (2001) Grief Support: The role of funeral service. *Journal of Loss and Trauma, 6*(1), 45-63.

Löfdahl, Annica (2004) Lek om liv och död. *Barn nr. 3 - 2004, Norsk senter for barneforskning,* 33-44.

Meling, A. (1992) *Dei tapte relasjonane – Barn etter fars sjølmord*. Hovedoppgave, Institutt for Sosialt arbeid, Universitetet i Trondheim, Trondheim.

Mitchell, A., Wesner, S., Brownson, L., Gale, D.D., Garand, L. & Havill, A. (2006) Effective communication with bereaved child survivors of suicide. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, *19*(3), 130-136.

Møller, V.S. (2006, 5.september) Det uforklarlige selvmordet. *Aftenposten.* Lastet ned 5.8.2007 fra www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article1445786.ece

Müller, O. (1997) Barn som etterlatte etter foreldres selvmord. *Tidsskrift for norsk psykologforening, 34*, 859-867.

Nelson, B.J. & Frantz, T.T. (1996) Family Interactions of Suicide Survivors and Survivors of Non-Suicidal Death. *OMEGA: The Journal of Death and Dying, 33*(2), 131-146.

NRK Faktor (2005, 24.Mai) Små dype hjerter. *NRK Nett-TV.* Sett 5.8.2007 på www1.nrk.no/nett-tv/klipp/39097

Paulhus, D.L. (1984) Two-Component Models of Socially Desirable Responding. *Journal of Personality and Social Psychology, 46*(3), 598-609.

Provini, C., Everett, J.R., & Pfeffer, C.R. (2000). Adults mourning suicide: Self-reported concerns about bereavement, needs for assistance, and help-seeking behavior. *Death Studies, 24*(1), 1-19.

Rakic, A.S. (1992) *Sibling survivors of adolescent suicide*. PhD dissertation, California School of Professional Psychology, Berkeley/Alameda.

Raundalen, M. (2000) Hva skal vi si til barn om selvmord? *Suicidologi, 5*(2), 12-15. Lastet ned august 2006 fra www.med.uio.no/ipsy/ssff/suicidologi/2000-nr2/Raundalen.pdf

Rudestam, K.E. (1977) Physical and Psychological Responses to Suicide in the Family. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 45*(2), 162-170.

Ryel, A.L. (2005) Barns behov når kreften rammer. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 42*(6), 526-527.

Schneidman, E. S. (1972) Foreword. I A. Cain: *Survivors of suicide*. Charles C Thomas Publisher Ltd.

Seltzer, W. J. (2003) *Familiehemmeligheter – Tause fortellinger fra terapirommet.* Gyldendal Norsk Forlag AS

Shepherd, D.M. & Barraclough, B.M. (1976) The aftermath of parental suicide for children. *The British Journal of Psychiatry*, *129*(3), 267-276.

Silverman, D. (1985) : *Qualitative Methodology & Sociology*. Gower Publishing Company.

Skogen, E. (2006) Et tilbakeblikk på selvmordsforebyggende arbeid – Nils Retterstøl intervjues av Elin Skogen. *Suicidologi, 11*(1), 3-4.

Smith, J.A. (1995) Semi-structured interviewing and Qualitative Analysis. I Smith, J.A., Harré, R. & van Langenhove, L. (red.) *Rethinking Methods in Psychology*. Sage Publications.

Smith, J.A. & Osborn, M (2003) Interpretative phenomenological analysis. I Smith, J.A. (red.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Methods*. Sage Publications.

Statistisk sentralbyrå:
Dødsfall etter årsak. Hele landet. 1991-2004. Lastet ned 5.8.2007 fra
http://www.ssb.no/dodsarsak/tab-2006-06-01-01.html

Swain, H.L. (1979) Childhood views of death. *Death Studies, 2*(4), 341-358.

Van Dongen-Melman, J.E.W.M., Pruyn, J.F.A., Van Zanen, G.E. & Sanders-Woudstra, J.A.R. (1986) Coping with childhood cancer: a conceptual view. *Journal of Psychosocial Oncology, 4*(1-2), 147-161.

Wright, B. & Partridge, I. (1999) "Speaking Ill of the Dead: Parental Suicide as Child Abuse". *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 4*(2), 225-231.

10 APPENDIKS

10.1 INTERVJUGUIDEN

Innledning:
Av ulike faggrupper som er i tett kontakt med etterlatte rett etter dødsfall har vi mange yrkesgrupper med forskjellig utdanningsbakgrunn. Du som er gravferdskonsulent står kanskje tidvis i en litt spesiell situasjon fordi du tar hånd om praktiske ting og i tillegg kan du være en samtalepartner der noen kanskje føler det er tabu å erkjenne behov for prest, psykolog eller andre som har det mer som arbeidsoppgave å være terapeut. Nettopp derfor er det at jeg har valgt gravferdskonsulenter til mitt prosjekt, fordi det finnes ingen utdanningskrav til et yrke hvor man jobber tett innpå folk som befinner seg i en vanskelig livssituasjon.

Innledende spm.

(Navn & alder)

Hvor lenge har du jobbet som begravelsesagent? I forskjellige byrå?

Hvilken utdanning og arbeidserfaring hadde du før du ble ansatt?

Har du fått noen utdanning etter ansettelsen?

Noen tema du kunne tenkt å lære mer om/noen tema du føler du kan lite om?

Noen type saker du synes er ekstra utfordrende? Hvorfor?
(saker hvor du har følt er du ikke har strukket til?)

Selvmord

Håndterer du selvmordssaker? (evt. hvorfor ikke)

Sånn omtrent hvor mange slike saker har du håndtert?

Synes du de er mer utfordrende (og på hvilken måte)?
Spesielle rutiner i slike saker, skriving av dødsannonse?

Holdninger: hva tenker du rundt det å ta selvmord?

Har du erfaringer med selvmord på det personlige plan?
-Tror du dine erfaringer gjør seg gjeldende i forhold til opptreden i jobbsammenheng?

Barn som pårørende

Jeg kunne ikke finne noe informasjon om barn som pårørende på internettsidene deres, og heller ikke på de andre byråenes nettsider. Nå antar jeg at dere sikkert møter mange forskjellige mennesker, både mht. familietradisjoner og religion, og at det kan være sensitivt å råde noen mht. hvordan barn bør og kan være med i prosessen.

Hva synes du om at barn deltar på begravelser? (Evt. på minnestund?
Har du noen "nedre" aldersgrense for hva du synes passer seg?)

Har du (eller deres byrå) noen spesielle rutiner i saker hvor barn er nære pårørende?

- Noen spesiell tilrettelegging for at de også skal få føle at de deltar (eks kranspålegging for barna, fremføring av noe i begravelsen og lignende)?

- Oppfordrer dere til dette?

Har du noen råd å gi til pårørende med omsorg for små barn med tanke på sorg?
(F. eks. ha med barn i begravelse, snakke om døden og lignende)

Føler du at du har tilstrekkelig med kunnskap om barn og sorg til å fungere som en rådgiver for dine kunder?

Barn og selvmord

Har du vært borti selvmordssaker hvor barn er nære pårørende, eks. saker hvor en forelder/eldre søsken har tatt sitt liv?

Om du møter en enke/enkemann rett etter at et selvmord har funnet sted, og denne spør deg hva hun/han skal si til sitt barn på 5 år, hva vil du da råde denne personen til? Hadde du endret oppfatningen om barnet var 10 år? 13 år?

Har du noensinne vært i en slik situasjon? (Og hvordan gikk det?)

Tror du andre gravferdskonsulenter kan ha en annen mening enn deg selv?

Debrief

Om det har kommet frem noe sensitivt materiale, spesielt omkring personlige opplevelser, gjør oppmerksom på at det ofte er lett å åpne seg for mye og bli gående og tenke etterpå.

10.2 FORESPØRSEL

Jannicke Stav
Psykologisk Institutt
NTNU Dragvoll
jannics@stud.ntnu.no

Begravelsesbyrå
Veien x
7000 Trondheim

Trondheim, 4.9.06

Forespørsel om deltagelse i forskningsprosjekt

Det har tidligere vært gjennomført flere undersøkelser om hvordan etterlatte etter selvmord blir møtt av helsevesenet. Siden begravelsesagenter ofte er blant de første profesjonelle aktørene som trår inn i et hjem etter denne typen tragedier, ønsker undertegnede å gjennomføre en undersøkelse ved å intervjue et utvalg begravelsesagenter i Trondheim om hvordan de ser på åpenhet omkring selvmord.

Denne forespørselen går til de fire begravelsesbyråene i Trondheim (Svanholm, Elveseter, Fonus og Flatås). Planen er å få gjennomført 8 intervjuer (2 agenter fra hvert byrå) på 30-45 minutter, og i tillegg kortere intervjuer med lederen av hvert byrå for utfyllende informasjon. Jeg vil komme til dere for å gjennomføre intervjuene når det måtte passe i løpet av de nærmeste ukene, og for at det skal bli enklest mulig for dere gjør jeg avtaler med den enkelte ansatt om når det passer best.

Opplysningene som kommer frem vil anonymiseres og benyttes i en hovedoppgave ved profesjonsstudiet i psykologi. Det vil bli trykt ekstra eksemplarer av den ferdige oppgaven som dere vil få tilsendt.

Alle personene som står for gjennomføringen av undersøkelsen er underlagt taushetsplikt (undertegnede med 2 assistenter), og innsamlede data blir behandlet som konfidensielle opplysninger og oppbevart i henhold til dette. Alle opplysninger behandles fortrolig, og blir ikke gitt videre. Personlige data blir ikke brukt i formidlingen av resultater. Regional komité for medisinsk forskningsetikk, Midt-Norge (REK Midt-Norge) v/ Arild Hals har godkjent undersøkelsen.

Dersom du har spørsmål eller ønsker ytterligere opplysninger kan du ta kontakt med undertegnede på e-mail jannics@stud.ntnu.no eller på tlf. 4004 5432.

Med vennlig hilsen

Jannicke Stav,
Prosjektleder